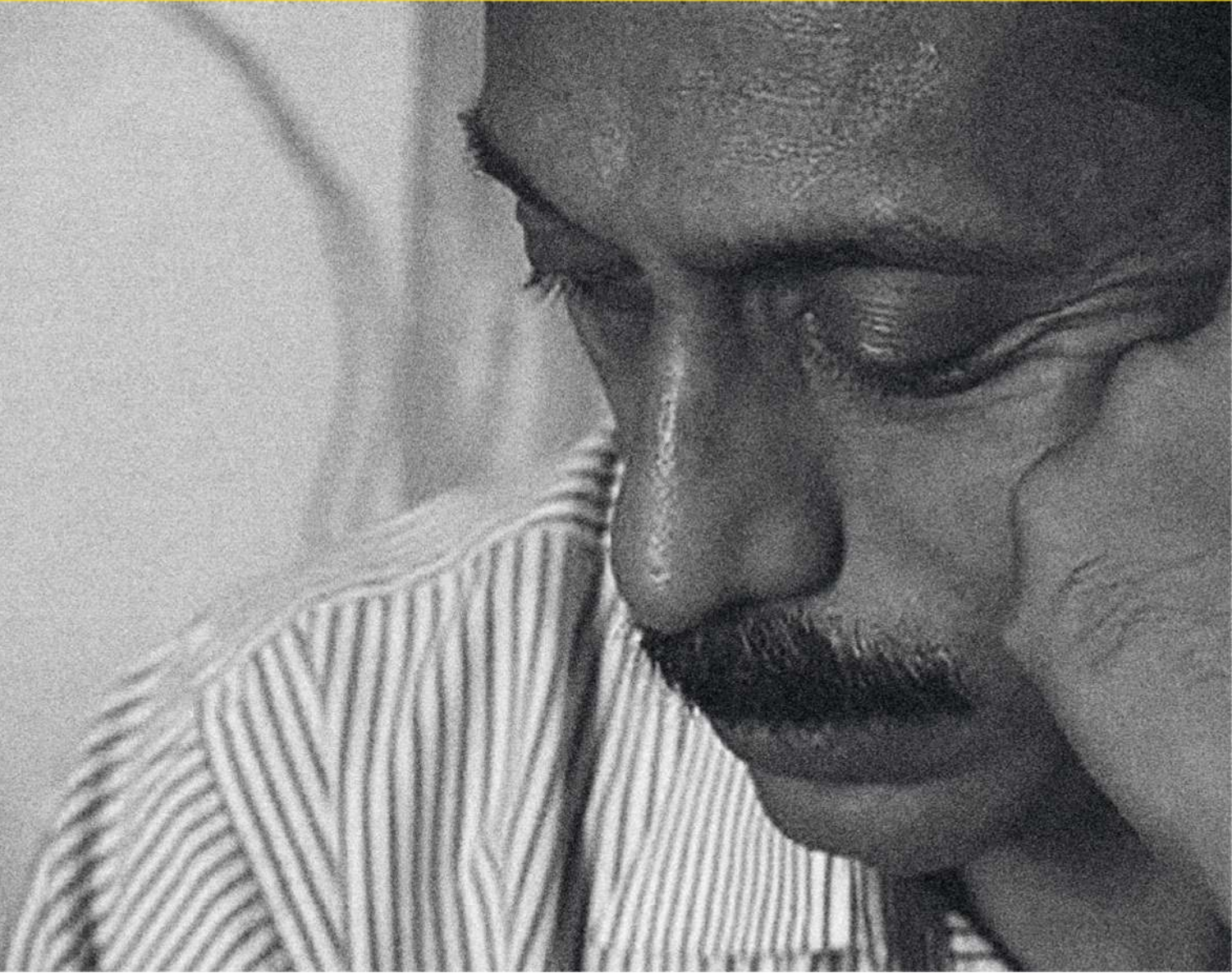

A Safer World For The Truth

Truth Denied: How Pakistani Authorities Built an Unsolvable Case

ترديدي سچ؛ پاڪستاني اختيارين ڪيئن هڪ منجهيل ڪيس ٺاهيو

”سچ لاءِ وڌيڪ محفوظ دنيا“

سچ لاءِ وڌيڪ محفوظ دنيا صحافين خلاف ٿيل ڏوهن جي ڪيسن ۾ انصاف جي تلاش ڪري ٿي. هي منصوبو انهن ڪيسن جي هڪ فهرست تي ٻڌل آهي جن ۾ صحافي کي پنهنجي نوڪري دوران سچ لکڻ يا ٻڌائڻ سبب قتل ڪيو ويو. هنن حقيقتن جو مقصد انهن قاتلن بابت نئون حقيقتون ۽ معلومات روشن ڪرڻ آهي، جيئن انصاف جو رستو هموار ٿي سگهي.

لوگو: فري پريس ان لميٽيڊ

لوگو: ڪميٽي ٽو پروٽيڪٽ جرنلسٽس لوگو: رپورٽرز وڊ آيوٽ بارڊرز
ليکڪ:

جولس سونڪيلس، جاسمين ڊي زيو، جوس بارٿمن، شاهزيب احمد ۽ عادل جواد خان.
ماهر ۽ صلاحڪار:

ايڊووڪيٽ امان افتاب اعجاز ۽ ڊاڪٽر سميه سعيد.
سوالن لاءِ رابطو ڪريو:

investigations@freepressunlimited.org

اسان هن رپورٽ لاءِ معلومات ۽ اهم ڄاڻ مهيا ڪندڙ هر هڪ شخص جا دل سان ٿورائتا آهيون.

ڊيزائن:

بابيٽ هيلهورسٽ

ڪور فوٽو: خانداني آرڪائيو

ڪاپي رائٽ: فري پريس ان لميٽيڊ 2025

مضمونن جي فهرست

05	خلاصو انتظامي
09	1. تعارف
10	a. پاڪستان جو پس منظر
10	i. صحافين جي حفاظت
11	ii. مقامي ۽ سياسي پس منظر: لاڙڪاڻو ۽ ٻاڊه، سنڌ صوبو
15	2. واقعو جو قتل
17	3. جاچ سرڪاري
18	a. قتل جي سرڪاري جاچ
21	4. جاچ جي لميٽيڊ ان پريس فري
22	الف. اسان جي جاچ جي بنياد تي قتل جي ٻيهر ترتيب
26	b. طبي غفلت ٻهر جي موت جو سبب بڻجي وئي.
28	5. تحقيق ۾ خاميون غفلت جو ثبوت ڏين ٿيون
29	الف. پوليس شواهد گڏ ڪرڻ ۽ هيڊلنگ دوران غفلت
31	(ب) مشتبہ افراد ۽ گواهن جي سنڀال ۾ مناسب طريقه ڪار ۽ قانون تي عمل نه ٿيڻ
31	(ج) تفتيشي آفيسر شاھ ٻهر جي صحافتي ڪم سبب قتل جي ممڪن محرڪن جي پيروي ۾ ناڪام
32	6. نتيجا ۽ مشاهدا

- اے ٽي سي دهشتگردي خلاف عدالت
- اے ٽي اے دهشتگردي خلاف ايڪٽ
- اے ايس آءِ اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر
- اے ايس جي ايڊيشنل سيشن جج
- اے ايس پي اسسٽنٽ سپرنٽنڊنٽ آف پوليس
- سي ايم سي ايج چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج اسپتال (لاڙڪاڻو)
- سي ايم او چيف ميڊيڪل آفيسر
- سي ايس او سول سوسائٽي تنظيمون
- سي ڊي آر ڪال ڊيٽا رڪارڊ
- سي پي جي ڪميٽي ٿو پروٽيڪٽ جرنلسٽس
- ڊي پي او ضلعي پوليس آفيسر
- ڊي آءِ جي ڊپٽي انسپيڪٽر جنرل
- ايف آءِ آر پهرين اطلاعي رپورٽ
- آءِ جي انسپيڪٽر جنرل
- آءِ ايج ايس اي ايس انٽيگريٽيڊ هيلٿ سسٽم اسٽريٽنگ الانس
- آءِ او جاچ آفيسر
- جي آءِ ٽي گڏيل جاچ ٽيم
- پي سي پوليس ڪانسٽيبل
- پي پي سي پاڪستان پينل ڪوڊ
- پي پي پي پاڪستان پيپلز پارٽي
- آر ايس ايف رپورٽرز وڊ آئوٽ بارڊرز
- ايس ايج او اسٽيشن هائوس آفيسر
- ايس آءِ او سينيئر جاچ آفيسر
- ايس ايس پي سينيئر سپرنٽنڊنٽ آف پوليس

انتظامي خلاصو

ذاڪر حسين ڏهر، عرف شان ڏاهر جي نالي سان پڻ سڏيو ويندو هو، سنڌ صوبي جي شهر لاڙڪاڻي ۾ صحافتي پورهيو ڪندڙ هڪ پاڪستاني صحافي هو. سنڌ انهن علائقن مان آهي جتي صحافتي ذميواريون انجام ڏيڻ تمام گهڻو خطري وارو سمجهيو وڃي ٿو. ڪميٽي ٿو پروٽيڪٽ جرنلسٽس مطابق، 1992 کان وٺي اڄ تائين پاڪستان ۾ گهٽ ۾ گهٽ 41 صحافين کي سندن پيشورائي ڪم سبب قتل ڪيو ويو آهي. ڏهر پنهنجي دوستن ۽ ساٿين ۾ غيرجانبدار ۽ بيباڪ صحافت لاءِ سڃاتو ويندو هو. 1 جنوري 2014 تي، شان ڏهر هڪ مقامي صحت مرڪز جي اڳيان صحافتي ڪم ڪرڻ دوران گولي لڳڻ سبب زخمي ٿيو، جتي هو فوٽيج ۽ تصويرون ٺاهي رهيو هو. سندس قتل ڪڏهن به حل نه ٿيو، جيڪو صحافين خلاف ٿيندڙ ڏوهن ۾ سزا کان چوٽ جي سنگين مسئلي کي اجاگر ڪري ٿو. گولي لڳڻ کان پوءِ ڏهر کي لاڙڪاڻي جي اسپتال ۾ منتقل ڪيو ويو، جتي ڊاڪٽرن طرفان ڪيس 9 ڪلاڪن کان وڌيڪ بغير علاج جي ڇڏيو ويو. هو صبح سوږ زخمن جا سور نه سهندي فوت ٿي ويو. شروعاتي طور تي پوليس هڪ قتل ڪيس داخل ڪري دهشتگرد ٽوڙ عدالت (ATC) جي دائري ۾ ڄاچ شروع ڪئي، جيڪا ڪجهه حد تائين اڳتي وڌندي نظر آئي. پر ٿوري وقت اندر ئي اختيارين قتل جي الزام کي رد ڪري واقعي کي ”حادثاتي فائرنگ“ قرار ڏنو. بعد ۾ سرڪاري ڄاچ غير مؤثر ثابت ٿي، ۽ اڄ تائين اهو واضح ناهي ٿي سگهيو ته قتل جو الزام ڇو ۽ ڪهڙن سببن جي ڪري رد ڪيو ويو. نتيجي طور، قتل جي نوعيت ۽ محرڪن بابت يقيني معلومات نه ملي سگهي، ۽ شان ڏهر جا قاتل گذريل 11 سالن کان انصاف واري عمل کان بچيل آهن. فري پريس ان لميٽيڊ پنهنجي ملڪ ۾ موجود ڪيترن ئي ڄاچ ڪندڙ صحافين ۽ قانوني ماهرن سان گڏجي شان ڏهر جي قتل جي تفصيلي ڄاچ ڪئي. هن ٽيم عدالتن جا ڪيترائي دستاويز، شاهدين جا بيان، پوليس جا ريكارڊ حاصل ڪري انهن جو مشاهدو ڪيو، ۽ ڪراچي مان لاڙڪاڻي جي شهر باده وڃي حقيقت ڳولڻ وارا دورا ڪري، دوستن، خاندان، ساٿين، پوليس اهلڪارن ۽ اڳوڻن شڪي ملزمن سان انٽرويو ڪيا. هي رپورٽ ارڙهن مهينن کان وڌيڪ عرصي تي مشتمل گڏيل سرحد پار ڄاچ ۽ تجزيي جو نتيجو آهي. اسان جي ڄاچ دوران اهڙا ثبوت هٿ آيا، جيڪي قتل جي مقصد بابت نوان سوال ۽ نشانيون ظاهر ڪن ٿا—اهي ثبوت پوليس ڪڏهن به نه پرڪيا ۽ نه ئي سرڪاري ڄاچ جي ريكارڊ ۾ شامل ڪيا ويا. اسان کي اهم وڊيو ۽ تصويري ثبوت پڻ مليا، جن جي مدد سان اسان ڏهر جي قتل واري رات سندس جي ڪم دوران ورتل جايزي کي تفصيل سان ٻيهر ترتيب ڏئي سگهياسين، جنهن واقعي جي مقصد ۽ صورتحال تي وڌيڪ روشني وڌي. سان جي ڄاچ موجب سرڪاري ڄاچ ۾ ٽي وڏيون خاميون سامهون آيون. 1. پوليس ثبوت گڏ ڪرڻ ۽ انهن کي محفوظ ڪرڻ دوران صحيح طريقا اختيار نه ڪيا، جنهن سبب اهم ثبوت ضايع ٿي ويا يا نامڪمل رهيا؛ 2. شڪي ماڻهن ۽ شاهدن سان قانوني ۽ عدالتي طريقاڪار مطابق ورتاءُ نه ڪيو ويو؛ 3. پوليس ڄاچ دوران انهن پيچيدگين جي پيروي نه ڪئي، جن مان ظاهر ٿئي ٿو ته ڏهر کي سندس صحافتي ڪم سبب نشانو بڻايو ويو شاهدن ۽ جوابدارن جي ڄاچ پڙتال بابت طريقي ڪار، ۽ ٻيو متبادل پتو به نه پيڇي سگهيو. انهن خامين جي وسعت ۽ سنگيني ظاهر ڪري ٿي ته شان ڏهر جي ڪيس ۾ پوليس جي طرفان تمام گهڻي غفلت ٿي ۽ هي رپورٽ انهن سڀني خامين کي تفصيل سان بيان ڪري ٿي، ۽ ٽن اهم نتيجن تي مشتمل آهي.

ٻيرون نتيجو

پوليس ثبوت گڏ ڪرڻ ۽ ڪيس جي اڳپرائي ۾ غير سنجيدگي جو مظاهرو ڪيو، جنهن سبب اهم ڪوتاهيون ۽ اڻپورو ثبوت سامهون آيو. پوسٽ مارٽم رپورٽ ۽ واردات واري هنڌ جي ڄاچ اڻپوري هئي ۽ اهم تفصيل شامل نه هئا. ثبوتن کي سيل ڪرڻ ۽ سنڀالڻ قانوني معيارن جي ابتڙ هيو. عوامي بيانن ۽ سرڪاري رڪارڊ ۾ تضاد موجود هو. ڪجهه اهم ثبوت يا ته نظرانداز ڪيا ويا يا غلط سمجهيا ويا، جنهن سبب نتيجا اڻپورا ۽ غلط نڪتا. ٻيو نتيجو پوليس طرفان شاهدن ۽ جوابدارن بابت

جاچ ۾ قانوني طريقيڪار جي پيڪڙي ڪئي وئي، جنهن سان ڪيس جي ساڪ متاثر ٿي. باده ۽ لاڙڪاڻي جي پوليس اهلڪارن گرفتاريون صرف اوڳاڙي لاءِ ڪيون، ۽ ماڻهن کي آزادي لاءِ رقم ادا ڪرڻي پئي—هي ڳالهه هڪ سينيئر جاچ آفيسر پڻ تصديق ڪئي. ٻه فرار ٿيل جوابدار شهر ۾ آزاد گهمندا رهيا پر پوليس کين گرفتار نه ڪيو. مکيه جوابدار کي گهٽ ۾ گهٽ 9 ڏينهن غيرقانوني طريقي سان حراست ۾ رکيو ويو ۽ وقت سر عدالت ۾ پيش نه ڪيو ويو. گڏوگڏ اهم شاهدن جا بيان يا ته رڪارڊ نه ڪيا ويا، يا شاهدن کي بچاري، دٻائي يا غلط طريقي سان هٿ ڪيو ويو—جنهن سبب انهن جا بيان عدالت تائين نه پهتا يا مڪمل طور تي گم ٿي ويا.

ٽيون نتيجو

جاچ پوليس اهو پتو نه لڳايو سگهي جنهن سان ظاهر ٿئي ته ڏهر کي سندس صحافتي ڪم سبب نشانو بڻايو ويو، ۽ فورا ئي ان کي حادثاتي واقعو قرار ڏئي ڇڏيو. اڄ پوليس ڏهر جي رپورٽنگ جو جائزو نه ورتو ۽ نه ئي ڪيس ملنڊر ٽمڪين جي جاچ ڪئي. اهي اشارا ته ڏهر جو قتل سندس رپورٽنگ، خاص طور تي عطيو ڪيل دوائن جي غيرقانوني وڪري بابت رپورٽنگ، سبب ٿي سگهي ٿو پر پوليس ان کي مڪمل طور نظرانداز ڪيو. اهڙا ثبوت به نظرانداز ڪيا ويا جيڪي ظاهر ڪن ٿا ته ڏهر جي موت ۾ ميڊڪل واري حوالي کان لاپرواهي جو واضح ڪردار هو.

اهم نتيجا

اسان جي اهم نتيجن مان ظاهر ٿئي ٿو ته جيڪڏهن صحيح جاچ جا قانوني طريقا ۽ مهارتون اختيار ڪيا وڃن ها ته شان ڏهر جو قتل حل ٿي سگهي ٿو. پاڪستان ۾ قتل جي ڪنهن ڪيس کي عدالت ۾ انجام تائين پهچائڻ لاءِ سخت قانوني گهرجون آهن، جن ۾ جاچ جو مڪمل، طريقو ۽ شفاف هجڻ لازمي آهي.

پر جاچ ۾ ڪيتريون ئي خاميون—ڪجهه پوليس جي نااهلي، ڪجهه بدعنواني يا غلط طريقيڪار سبب—ايماندار ۽ شفاف نتيجن کي ناممڪن بڻائي ڇڏيو آهي.

اهم ثبوت يا ته وڃائجي ويا، يا متاثر ٿي ويا، ۽ اهم شاهد يا ته فوت ٿي چڪا آهن يا هاڻي ڳولڻ جي قابل

نه آهن. هن وقت ڪيس بند پيل آهي، ڇو جو ڪجهه جوابدار فراري قرار ڏنا ويا آهن ۽ هڪ جوابدار عدالت مان بري ٿي چڪو آهي ڏهر جي وارثن کي انصاف ملڻ، ۽ ان کي يقيني بڻائڻ لاءِ ته پاڪستاني جاچ ڪندڙ اختيارين جي سخت جاچ ٿيندي رهي ۽ مستقبل ۾ اهڙيون غلطيون نه دهرائون وڃن، ان لاءِ اسان هيٺيون سفارشون پيش ڪريون ٿا:

سند پوليس جي سڀرنتڻڻت ۽ جاچ آفيسر لاءِ سفارشون:

- هڪ آزاد، شفاف ۽ غيرجانبدار ٻيهر جاچ ڪرائي وڃي، جنهن ۾ شامل هجي: فرار ٿيل جوابدارن کي جلد ڳولهي ۽ گرفتار ڪرڻ لاءِ موثر ۽ نتيجا خيز اپاءَ وٺڻ. انهن عمل ۾ ٽارگيٽڊ ڇاپا، نگراني، ٻين پوليس يونٽن سان هم آهنگي، اعليٰ اختيارين (جهڙوڪ ڊي آءِ جي يا آءِ جي) کان هدايتون حاصل ڪرڻ، ٻين ضلعن يا صوبن جي پوليس سان رابطي، قومي ڪرائم ڊيٽابيس ۾ جوابدارن جا ڳولا وارا تفصيل داخل ڪرڻ، خبرداري کان ڪم وٺڻ، ۽ ٻين ڪيسن جي نگهباني شامل هجي جن ۾ اهي جوابدار ظاهر ٿي سگهن ٿا. فرار ٿيل جوابدارن جي گرفتاري ۽ پڇا ڳاچا ڪانسواءِ شان

ڏهر جو ڪيس ٻيهر نه ٿو ڪلي سگهي؛ سيڪيورٽي گارڊ اڪين ڏٺو شاهد منا قادر ڪانڌڙو ڪي ڳولهي پڇا ڳاڇا ڪئي وڃي، جيڪو هن وقت ڪراچي ۾ رهائش پذير آهي؛ ڏهر جي ڪوٽ جي آزاد فرانزڪ جاچ ڪرائي وڃي ته جيئن اها تصديق ٿي سگهي ته گولي ڪهڙي فاصلي ۽ ڪهڙي رخ کان سندس جسم ۾ داخل ٿي.

پاڪستاني سياسي اختيارين لاءِ سفارشون:

- سيف جرنلزم "نالي شهري سماج جي ان اداري سان سهڪار ڪيو وڃي ۽ ان جي مدد ڪئي وڃي، جيڪو خاص طور تي صحافين جي قتلن ۾ سزا کان چوٽڪاري ختم ڪرڻ لاءِ قائم ڪيو ويو آهي مرڪزي حڪومت اصولي طور تي سيف جرنلزم سان گڏجي ڪم ڪرڻ تي رضا مندي ظاهر ڪئي آهي، پر هاڻي ضروري آهي ته: هڪ مفاهدت نامي تي دستخط ڪيا وڃن جو انٽ ايڪشن ڪميٽي قائم ڪئي وڃي، جيڪا گڏجي جاچ ۽ ڪيسن جي نگراني ڪري، ۽ انصاف جي عمل کي شفاف بڻائي.

پاڪستان نيشنل پوليس لاءِ سفارشون:

- سيف جرنلزم جي مطابق صحافين جي قتل جي ڪيسن لاءِ خاص تحقيقاتي عمل تيار ڪيا وڃي. اهڙي عمل کي اثرائتو بنائڻ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ هيٺيون شقون شامل هجن شروعاتي جاچ هڪ خاص ڪرائم انويسٽيگيشن يونٽ يا سپرنٽنڊنٽ آف پوليس (SP) جي درجي يا ان کان مٿي آفيسر طرفان ڪرائي وڃي، ته جيئن جاچ ۾ شفافيت ۽ غير جانبداري وڌي سگهي صحافي جي ڪم ۾ ممڪن محرڪن (motive) جي جاچ لاءِ رهنمائي اصول تيار ڪيا وڃن. هر هنڌ، بنا ڪنهن چوٽ جي، فارينزڪ ٽيم موڪلڻ جي ضمانت ڏني وڃي. يقيني بڻايو وڃي ته ٿيل گناهه جا هنڌ فارينزڪ مشاهدي جي مڪمل ٿيڻ تائين صحيح نموني سان محفوظ ڪيا وڃن. انهن پوليس اهلڪارن خلاف جوابداري جا مؤثر قدم کنيا وڃن، جيڪي ڄاڻي وائي يا اڻ ڄاڻائي سان ثبوتن کي خراب ڪن ٿا، يا شاهدن ۽ جوابدارن کي غلط نموني پيش ڪن ٿا، جنهن سبب جاچ متاثر ٿئي ٿي. هڪ آزاد ڌر — جهڙوڪ Safe Journalism — کي تحقيق واري عمل جي چنڊ ڇاڻ ۽ نگراني ڪرڻ جي اجازت ڏني وڃي. مرڪزي حڪومت اصولي طور تي صحافين جي قتل وارن ڪيسن ۾ سزا کان چوٽڪارو ختم ڪرڻ لاءِ سيف جرنلزم سان سهڪار تي راضي ٿي چڪي آهي. اهڙيءَ طرح سيف جرنلزم هن اهم نگراني واري ڪردار کي ادا ڪرڻ لاءِ بهترين عمل پيرا آهي. بين الاقوامي برادري لاءِ سفارشون:

پاڪستان ۾ صحافين جي حفاظت لاءِ ورتل اپاين جي حمايت جاري رکي وڃي. خاص طور تي، بين الاقوامي برادري کي سيف جرنلزم جي ترقي لاءِ مدد ڪرڻ گهرجي — جنهن جو مقصد پاڪستان ۾ صحافين جي قتل وارن ڪيسن ۾ سزا کان بچاءُ واري چوٽ کي ختم ڪرڻ آهي. سيف جرنلزم صحافين، قانوني ۽ سياسي ماهرن تي ٻڌل هڪ پليٽفارم آهي، جيڪو حڪومت سان گڏجي ڪم ڪري ٿو ته جيئن جاچ واري عمل جي شفافيت، معروفيت کي اثرائتو بڻائي سگهجي. سنڌ ۾ صحافين ۽ بين ميڊيا ورڪرن جي تحفظ واري ڪميشن، ۽ وفاقي تحفظ واري ڪميشن لاءِ سفارشونسل سوسائٽي پارٽنرز سان گڏجي هڪ گڏيل اصلاحي ڪميٽي ٺاهڻ جي تجويز تي غور ڪيو وڃي، جيڪا صحافين جي تحفظ ۽ ميڊيا پرفيشنل ايڪٽ 2021 تي صحيح نموني عملدرآمد ۽ ان جي مؤثر طور تي لاڳو ڪرڻ ۾ مدد ڪري سگهي. شان ڏهر جي قتل بابت هڪ نئين انگوائري جو حڪم ڏنو وڃي، جنهن ۾ خاص ڌيان اهو ڏنو وڃي ته — فرار ٿيل جوابدارن جي گرفتاري ٿيڻ، ۽ سڃاڻپ ٿيل شاهدن جي طلب ۽ بيان ٿيڻ گهرجن ٻنهي ڪميشنن وٽ مخصوص قانوني اختيار آهن، جيڪي صحافين خلاف ٿوهن ۾ سزا کان بچاءُ کي روڪڻ لاءِ ٺاهيا ويا آهن، ۽ اهي 2021ع جي قانون مطابق صحافين جي قتل تي انگوائري شروع ڪرڻ جا مجاز آهن.

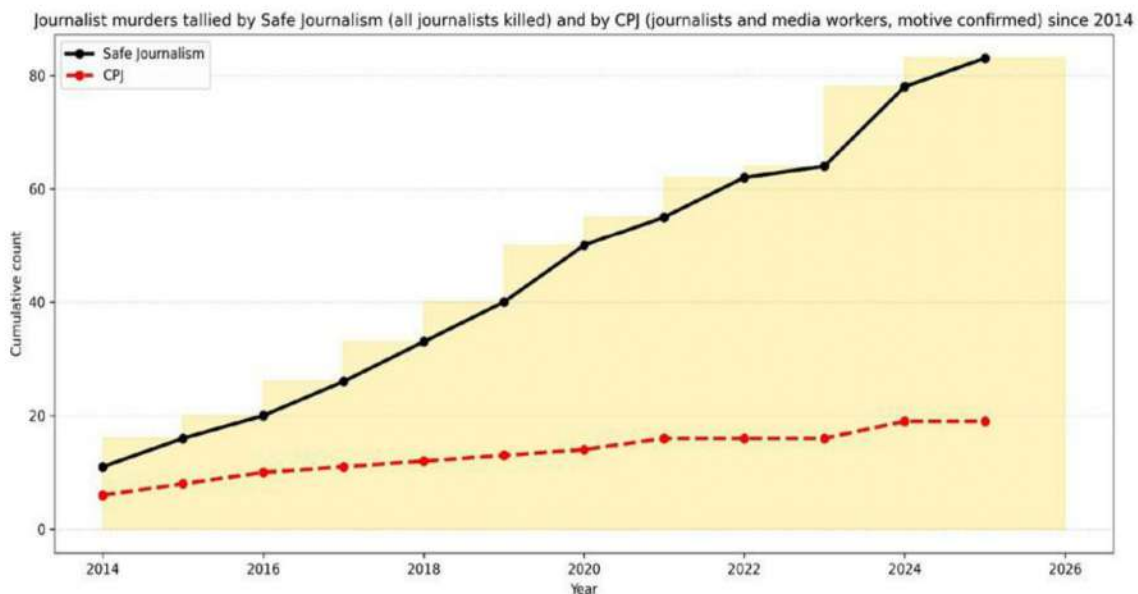
1

تعارف

تعارفي باب پهرين قتل جي پس منظر ۾ مختصر تعارف مهيا ڪري ٿو، جنهن ۾ سياسي اتحادن، پاڪستان ۾ صحافيءَ جي حفاظت، ۽ انهن صحافين تي حملن جا رجحان بيان ڪيا ويا آهن جيڪي سياسي مرڪز کان پري ڪم ڪن ٿا. پوءِ ڏاڪر حسين عرف شان ڏاهر، جي زندگي ۽ پيشه ورانه سفر جو احوال ڏنو ويو آهي

الف. پاڪستان جو پس منظر

پاڪستان ۾ صحافين جي حفاظت پاڪستان وٽ هڪ سرگرم ميڊيا منظرنامو آهي ۽ هتي جي صحافت کي ڏکڻ ايشيا ۾ سڀ کان وڌيڪ آزاد ۽ بي باڪ سمجهيو ويندو آهي، جتي 100 کان وڌيڪ ٽي وي چينلز ۽ 200 ريڊيو اسٽيشنون آهن. ان آزادي جي باوجود ڪجهه موضوعات آهن جيڪي ڪوريڇ لاءِ انتهائي خطرناڪ سمجهيا وڃن ٿا، جهڙوڪ فوج ۽ انٽيليجنس ايجنسي جي تنقيدي جايزي واري ڪوريڇ. اسان جي پائيوار ادارو رپورٽرز وڊ آئوٽ بارڊرز جي 2025 جي پريس فريڊم انڊيڪس موجب، پاڪستان 180 ملڪن مان 158 هين درجي تي آهي، جيڪو 2024 ۾ 152 هين کان گهٽجي ويو آهي. پاڪستان ۾ صحافين کي تمڪيون ۽ حملن جو تعداد انتهائي پريشان ڪندڙ آهي. 2024 ۾، پاڪستان ۾ ڇهه صحافين جي قتل جي تصديق ٿي آهي. 1992 کان وٺي، گهٽ ۾ گهٽ 98 صحافين کي قتل ڪيو ويو آهي، جن مان 41 پنهنجي ڪم سان ستو سنئون تعلق رکڻ سبب قتل ڪيا ويا، جيڪو صحافين لاءِ عالمي سطح تي انتهائي خطرناڪ ماحول ظاهر ڪري ٿو. انهن مان 37 جڏهن جي قتل ۾ ڪنهن کي به جوابدار قرار نه ڏنو ويو، جڏهن ته باقي 4 معاملن ۾ صرف جزوي انصاف حاصل ٿيو. 1992 کان وٺي، هڪ به صحافيءَ جي قتل جو معاملو مڪمل انصاف سان حل نه ٿيو آهي.

¹ Reporters Without Borders (2025). Press Freedom Index Pakistan. <https://rsf.org/en/country/pakistan>.

Reporters Without Borders (2025). Press Freedom Index Pakistan. <https://rsf.org/en/country/pakistan>.

Committee to Protect Journalists, Pakistan, 2024.

https://cpj.org/data/killed/all/?status=Killed&motiveConfirmed%5B%5D=Confirmed&motiveUnconfirmed%5B%5D=Unconfirmed&type%5B%5D=Journalist&type%5B%5D=Media%20Worker&cc_fips%5B%5D=PK&start_year=2024&end_year=2024&group_by=year

¹ Committee to Protect Journalists, Pakistan, 2024.

https://cpj.org/data/killed/all/?status=Killed&motiveConfirmed%5B%5D=Confirmed&motiveUnconfirmed%5B%5D=Unconfirmed&type%5B%5D=Journalist&type%5B%5D=Media%20Worker&cc_fips%5B%5D=PK&start_year=2024&end_year=2024&group_by=year

هي مضمون سيف جرنلزم (پاڪستاني تنظيم جيڪا صحافين جي قتل ۾ بدعنواني روڪڻ لاءِ ڪم ڪري ٿي ۽ (ڪميٽي ٿو پروٽيڪٽ جرنلسٽس) جي ڊيٽا تي ٻڌل آهي. هي ڏيکاري ٿو ته 2014 کان پاڪستان ۾ صحافين جا قتل ڪيئن ٿيا، ايس جي ۽ سي پي جي جي پنهنجن الڳ طريقن مطابق

ii. مقامي ۽ سياسي پس منظر:

لاڙڪاڻو ۽ باده، صوبو سنڌ باده هڪ ننڍو شهر آهي، جنهن جي آبادي تقريباً 43,000 آهي، جيڪو ڏوڪري جي ڀرسان واقع آهي ۽ لاڙڪاڻو کان تقريباً 40 منٽن جي ڊرائيونگ تي آهي — لاڙڪاڻو اتر سنڌ جي وڏن شهرن مان هڪ آهي. لاڙڪاڻو سياسي سرگرمين جو مرڪز آهي، ڇاڪاڻ ته اهو پاڪستان جي اڳوڻي وزيراعظم ذوالفقار علي ڀٽو، ۽ پاڪستان جي پهرين خاتون وزيراعظم بينظير ڀٽو، سان تعلق رکي ٿو. انهن جي دائمي مقبوليت هن علائقي ۾ ڀٽو خاندان جي سياسي اثر کي مضبوط ڪيو آهي، ۽ سندن نعرو ”روٽي، ڪپڙا ۽ مڪان“ سندن سياست جي علامت طور قائم آهي. گذريل ڪجهه ڏهاڪن دوران، هي علائقو ڀٽو خاندان ۽ سندن سياسي پارٽي، پاڪستان پيپلز پارٽي (PPP)، جو گڙهه بڻجي ويو آهي، ۽ ان پارٽي سنڌ تي 2008 کان حڪومت ڪئي آهي پر گذريل ڪجهه سالن ۾، پي پي جي حڪومت اندر ڌاڙا ظاهر ٿيڻ شروع ٿي ويا آهن، جيڪي چونڊ ۾ گهٽ ٿيندڙ فائدا ۽ اهم شهرن ۾ طاقت وڃائڻ ۾ نظر اچي رهيا آهن. نظامي بدعنواني، نااهلي ۽ غير سنجيده حڪمراني جي حوالي سان پڻ لاپرواهي، جيڪي اڳ کان وڌيڪ آهي.

مقبول سياسي اڳواڻن، جهڙوڪ بينظير ڀٽو، جي غير موجودگيءَ سبب عوام وٽ پارٽي کي ناپسند ڪرڻ جا ڪيترائي سبب موجود آهن. مثال طور، 2023 جي مقامي چونڊن ۾ پي پي ڀٽي لاڙڪاڻو ته ڪٿي ورتو، پر ڏوڪري ۽ باده ٻنهي ۾ گرینڊ ڊيموڪريٽڪ الائنس (GDA) جي اميدوارن کان هارائي وئي. تنهن هوندي به پي پي ڀٽي اڃا تائين لاڙڪاڻي ۽ ان جي ٻين علائقن ۾ ڪافي اثر رسوخ واري حيثيت رکي ٿي، جتي 2024 جي عام چونڊن ۾ ان 39 مان 37 قومي اسيمبلي جون سيٽون ۽ 83 مان 74 سنڌ اسيمبلي جون سيٽون کٽيون 2013 ۾، يعني شان ڏهر جي قتل کان ٿورو اڳ، (PS-41 لاڙڪاڻو) تان صوبائي اسيمبلي جي هڪ سيٽ لاءِ 41 اميدوارن وچ ۾ مقابلو هو. انهن مان ڪجهه اميدوار پي پي ڀٽي جهڙين وڏين پارٽين سان تعلق رکن ڏهن، پر اڪثر اميدوار آزاد حيثيت سان بيٺل هئا لاڙڪاڻي ۽ ڀرپاسي جي شهرن ۾، پارٽي جو نالو ته اهميت رکي ٿو، پر ساڳئي وقت اميدوارن لاءِ ضروري آهي ته هن وٽ جاگيردارن ۽ مقامي بااثر ماڻهن سان مضبوط تعلقات هجن

¹ Dawn (16 June 2023). PPP wins Larkana mayoral election. <https://www.dawn.com/news/1760001>.

¹ Faras Ghani (12 May 2017). Can the Bhuttos hold on to their heartland of Larkana?

<https://www.aljazeera.com/features/2017/5/12/can-the-bhuttos-hold-on-to-their-heartland-of-larkana>. Al Jazeera; The Tribune (10 February 2024). PPP clean Sweeps Sindh. <https://tribune.com.pk/story/2456016/ppp-clean-sweeps-sindh>.

¹ Election results, 2013 elections. <https://www.electionpakistan.com/ge2013/ps/PS-41.htm>

¹ Election results, 2013 elections. <https://www.electionpakistan.com/ge2013/ps/PS-41.htm>

مثال طور، پري وارن علائقن ۾ ووٽر اڪثر ڪري ان اميدوار کي ووٽ ڏيندا آهن، جنهن جي حمايت مقامي وڏيرا ڪن. شهري علائقن ۾، برادري، نسل يا قبيلائي بنيادن تي ووٽ وجهڻ جو رجحان آهي، جتي ماڻهن جا ووٽ ان گروهه جي شڪل ۾ پنهنجي برادري جي اميدوار يا ان شخص کي ملن ٿا، جنهن کان اهي فائدا حاصل ڪري سگهن ٿا. باده ۾، پي پي پي کي انهن سماجي ۽ سياسي نيٽ ورڪ ذريعي گهڻي حمايت حاصل آهي. باده جا اهم قبيلا هيٺين ريت آهن: جوڻيجو، ساريو، زهري، عباسي سمان، سولنگي ۽ ڏهر ب. ڏاهر حسين عرف شان ڏهر — هڪ سرگرم ۽ وابسته صحافي جي حيثيت ۾ انٽرنيشنل رليشنز ۾ ماسٽرز مڪمل ڪرڻ کان پوءِ، ڏاهر حسين، عرف شان ڏهر، ڪراچي هليو ويو، جتي هن سنڌ پوليس ۾ ڪانسٽيبل طور نوڪري شروع ڪئي. سندس ٻالڪپڻ پاڙي جي دوست غلام علي موجب، شان 10 سال تائين پوليس ۾ خدمت ڪئي ۽ فرصت واري وقت ۾ اخبارن لاءِ ڪالم لکندو رهيو. غلام علي ٻڌايو ته ڏهر رات دير تائين پڙهندو رهندو هو ۽ صبح اٿڻ ۾ کيس ڏکيائي ٿيندي هئي، تنهن ڪري کيس 1991 ۾ پوليس جي نوڪري ڇڏي پئي.

¹ Dawn (16 June 2023). PPP wins Larkana mayoral election. <https://www.dawn.com/news/1760001>.

¹ Faras Ghani (12 May 2017). Can the Bhuttos hold on to their heartland of Larkana? <https://www.aljazeera.com/features/2017/5/12/can-the-bhuttos-hold-on-to-their-heartland-of-larkana>. Al Jazeera; The Tribune (10 February 2024). PPP clean Sweeps Sindh. <https://tribune.com.pk/story/2456016/ppp-clean-sweeps-sindh>.

¹ Election results, 2013 elections. <https://www.electionpakistani.com/ge2013/ps/PS-41.htm>

¹ Election results, 2013 elections. <https://www.electionpakistani.com/ge2013/ps/PS-41.htm>

¹ Interview Ghulam Ali, September 2024.

¹ Interview Ghulam Ali, September 2024.

جڏهن شان پوليس جي نوڪري ڇڏي، تڏهن هن صحافت جي شروعات سنڌي روزاني “ڊيلي عوامي آواز” سان ڪئي. مختلف سنڌي ۽ اردو اخبارن ۾ هڪ ڏهاڪي تائين ڪم ڪرڻ بعد، شان 2001 ۾ اينڊس وِزن ۾ ڊاڪيومينٽري اسڪرپٽ رائٽر طور شامل ٿيو. هڪ سال بعد، هو ملڪ جي پهرين سنڌي نيوز چينل ڪي ٽي اين سان جڙيو، جتي کيس ديبيا سٽي ۾ اسائنمينٽ تي موڪليو ويو، جتي هو چينل لاءِ نيوز ڪنٽرولر/پروڊيوسر طور ڪم ڪندو رهيو 2005ء ۾، هن سنڌ ٽي وي ۾ نيوز پروڊيوسر طور شموليت اختيار ڪئي، پر ٿوري ئي عرصي بعد نوڪري ڇڏي ۽ اي آر وائي نيوز چينل ۾ آرڪائيووز اينڊ مانيٽرنگ ڊپارٽمينٽ ۾ ايگزيڪيوٽو طور شامل ٿيو 2009ء ۾، هن ٻيهر نوڪري تبديل ڪئي ۽ ترٽي ٽي وي نيوز ۾ ڊائريڪٽر نيوز طور شامل ٿيو. ساڳئي چينل تي هن هڪ ڪرنٽ افيئرز پروگرام جي ميزباني ڪئي، جنهن ۾ سماجي، سياسي ۽ معاشي مسئلن تي ٿيان ڏنو ويندو هو 2012ء ۾، شان ڏهر پنهنجي ٻن ننڍين ٽيئرن سان گڏ لاڙڪاڻي موٽي آيو. نئين سر شروعات ڪندي، هن وٽ تمام ٿورا پيسا هئا ۽ باڊه ۾ مرغيون وڪڻڻ جي هڪ دڪان کولڻ جو فيصلو ڪيو. ان کان پوءِ هن اب تڪ نيوز ۾ لاڙڪاڻي لاءِ بيورو چيف طور ڪم شروع ڪيو. اهو سندس آخري صحافتي عهدو ثابت ٿيو. ايف پي يو جي ٽيم سندس ڪيترن ئي ساٿين سان ڳالهائيندو، جن ٻڌايو ته شان هڪ اصولن وارو صحافي هو، جيڪو غيرجانبدار صحافت سان پنهنجي وابستگيءَ ۾ ڪڏهن به لڏپلاڻ نه ڪندو هو. ساٿين چيو ته شان بي باڪ صحافي هو، جيڪو ڏکيا سوال ڪرڻ کان ڪڏهن به نه ڪپاييندو هو.“ هو اصولن جو ماڻهو هو”، سندس ساٿي ۽ دوست وقار سمون ياد ڪندي چيو. ڏهر پنهنجي چوڌاري ماڻهن تي گهرو اثر ڇڏيو. سندس دوست غلام علي ٻڌايو: “ڏهر جا شاگرد ۽ ساٿي صحافي اڄ به سندس ورثي کي اڳتي وڌائي رهيا آهن. هن جن ماڻهن کي تربيت ڏني، اهي اڄ به ميڊيا هائوسز ۾ ڪم ڪري رهيا آهن ۽ اهڙي ئي صحافت کي جاري رکيو پيا اچن، جهڙي ڏهر ڪندو هو. هن ڪيترن ماڻهن کي تيار ڪيو، ۽ اهي سڀ اڄ پنهنجي سڃاڻپ ٺاهي چڪا آهن.

¹ Shan Dahar LinkedIn profile. <https://www.linkedin.com/in/shan-dahar-5959ab21/?originalSubdomain=pk>

¹ Interview Ghulam Ali, September 2024.

¹ Interview Ghulam Ali, September 2024.

شان ڏهر جي ياد ۾ لڳايل تختي، اُن چوراهي ڀرسان جتي کيس گولي لڳي. تصوير اسان جي تحقيق ڪندڙ ٽيم سيپٽمبر 2024 ۾ ورتي. 2. قتل 1 جنوري 2014 تي تقريباً رات 12:30 وڳي، شان ڏهر هڪ مقامي هيلٿ ڪنٽر ڪلينڪ “سٽي بلاڪ” تي فلمبندي ڪري رهيو هو ۽ ڪلينڪ ۽ فارميسي تي ڪم ڪندڙ ٻن ماڻهن سان ڳالهائي رهيو هو. ان دوران نئين سال جي جشن سبب هوائي فائرننگ جا آواز ٻڌا ويا، جيڪي پاڪستان ۾ عام طور تي هر سال ٿيندا آهن. شان ڏهر فارميسي جي ڪائونٽر تي جهڪيل حالت ۾ بيٺو هو، جيڪا ڪلينڪ جي دروازي جي سامهون هئي،

تڏهن کيس پٺي جي کاٻي پاسي هڪ ئي گولي لڳي. پهريان کيس ساڳئي مقامي هيلٿ ڪنٽر ڪلينڪ اندر وٺي ويا، پر اتي ڊاڪٽر سندس وڌيڪ مدد نه ڪري سگهيا. پوءِ کيس ايمبولينس ذريعي چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج اسپتال (سي ايم سي ايڇ) لاڙڪاڻو منتقل ڪيو ويو، جتي کيس رات 02:00 وڳي داخل ڪيو ويو سي ايم سي ايڇ لاڙڪاڻي ۾، ڏهر جو علاج رات جي چيف ميڊيڪل آفيسر (سي ايم او) ڊاڪٽر سجاد جلباڻي، ڊاڪٽر صفدر عباسي، سرجري يونٽ II-جا P.G. ڊاڪٽر وڪرام، ڊاڪٽر علي گوهر چانڊيو، ۽ ڊاڪٽر عبدالغفور گاد، ڊاڪٽر وليد جلباڻي (ايم-يونٽ-II)، ۽ ڪارڊيو لاجي ڊپارٽمينٽ جو ڊاڪٽر اياز شاههائي به ڏهر جي علاج ۾ شامل هئا. حتمي موت جي سرٽيفڪٽ موجب، ڏهر پنهنجن زخمن سبب صبح 09:30 وڳي فوت ٿي ويو. 7 جنوري 2014 تي جمع ڪرايل پوسٽ مارٽم رپورٽ ۾ اهو نتيجو اخذ ٿيو ويو ته موت جو سبب “اسپلين جي ڦاٽڻ سبب رت وهجڻ ۽ شاک، جيڪو زخمي ٿيڻ جي ڪري پيش آيو.” هي پوسٽ مارٽم باڊه پوليس جي پوليس ڪانسٽيبل رجب علي جي حڪم تي ڪيو ويو، جيڪو پوليس

سرجن سي ايم سي ايڇ لاڙڪاڻو جي آفيس جي هڪ ائڄنٽل ميڊيڪل ليگل آفيسر طرفان تيار ڪيو ويو. رپورٽ ۾ ذڪر ڪيو ويو ته زخمي ٿيڻ جو سبب فائر آرم ڊسچارج يعني بندوق مان فائر ٿيڻ هيو. بهرحال، ڪيتريون ئي اهم ڳالهائون، جيڪي پوسٽ مارٽم سان واضح ٿي سگهن ٿيون، ائڄنٽل رهيون. خاص طور تي، پوسٽ مارٽم ۾ زخم جون تصويرون، داخلا واري زخم جي رخ بابت تفصيل، يا گولي لڳڻ واري هنڌ ڪارو داغ هجڻ بابت ڪا ڄاڻ شامل نه هئي. ان ڪري شان ڏهر کي گولي لڳڻ جي اصل حالتن بابت غير جانبدار ۽ سائنسي راءِ ڏيڻ ڏکيو ٿي پيو.

¹ Video and photographic evidence from Shan Dahar's devices, archived by Free Press Unlimited.

¹ Death Certificate Zakir Hussain alias Shan S/O Mohammad Ibrahim Dahar, 1 January 2014.

2

قتل جو واقعو

1 جنوري 2014ع تي، تقريباً رات 12:30 وڳي، شان ڏهر پنهنجي اباڻي ڳوٺ باڊه ۾ بنيادي صحت مرڪز، جنهن کي ”سٽي بلاڪ“ چيو ويندو آهي، اندر وڊيو رڪارڊنگ ڪري رهيا هئا. ڪجهه منٽ اڳ نئين سال جي شروعات ٿي چڪي هئي ۽ روايتي طور نئين سال جي خوشي ۾ هوائي فائرنگ ۽ آتشبازي جو سلسلو جاري هو. ڏهر ڪلينڪ جي گيت جي سامهون موجود فارميسي جي ڪائونٽر تي جهڪيل هئا، جڏهن کين ڪمر جي ڪاٻي پاسي گولي لڳي.

سڀ کان پهرين کين مقامي هيلٿ ڪيئر ڪلينڪ اندر کڻي ويا، جتي وڌيڪ علاج ڪرڻ ممڪن نه هو. ان کان پوءِ کين ايمبولينس ذريعي لاڙڪاڻي جي چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج اسپتال (سي ايم سي ايڇ) منتقل ڪيو ويو، جتي کين رات 2:00 وڳي داخل ڪيو ويو.

سي ايم سي ايڇ لاڙڪاڻه ۾ نائيت چيف ميڊيڪل آفيسر (سي ايم او) ڊاڪٽر سجاد جلباني، ڊاڪٽر صفدر عباسي، سرجيڪل يونٽ II-جو پي جي ڊاڪٽر وڪرم، ڊاڪٽر علي گوهر چانڊيو، ڊاڪٽر عبدالغفور گاد، ڊاڪٽر وليد جلباني (M-Unit-II) ۽ ڪارڊيولاجي ڊپارٽمينٽ جي ڊاڪٽر اياض شاهاني شان ڏهر کي ابتدائي طبي امداد فراهم ڪئي.

پوسٽ مارٽم رپورٽ موجب، شان ڏهر صبح 9:30 وڳي زخمن جي سُهڻ نه ڪري سگهڻ سبب فوت ٿي ويا.

7 جنوري 2014ع تي پيش ڪيل پوسٽ مارٽم رپورٽ هي نتيجو ڪڍي ٿي ته موت جو سبب ”چوٽ سبب تلي ڦاٽڻ جي نتيجي ۾ رت وهي وڃڻ (هيمريج) ۽ شاڪ“ هو. پوسٽ مارٽم رپورٽ، جيڪا باڊه جي پوليس ڪانسٽيبل (پي سي) رجب علي جي موجودگي ۾ سي ايم سي ايڇ لاڙڪاڻه ۾ پوليس سرجن آفيس جي هڪ نامعلوم ميڊيڪو ليگل آفيسر طرفان تيار ڪئي وئي، رپورٽ موجب چوٽ آتشين هٿيار هلڻ جي نتيجي ۾ لڳي هئي.

تنهن هوندي به ڪيترائي اهڙا سوال، جن جا جواب پوسٽ مارٽم مان ملي سگهن ها، مهيا نه ڪيا ويا. خاص طور تي، ڇاڪاڻ ته پوسٽ مارٽم ۾ نه تصويرون شامل هيون ۽ نه ئي گولي جي داخلا واري زخم جي زاويي يا زخم جي چوڌاري ڪاري ٿيڻ بابت ڪا ڄاڻ ڏني وئي هئي، تنهنڪري شان ڏهر سان پيش آيل واقعي جون صحيح تفصيلون ۽ ان بابت غير جانبدار راءِ قائم ڪرڻ ڏکيو ٿي پيو آهي.

جيڪڏهن اوهان چاهيو ته مان هن ترجمي کي عدالتي، رپورٽنگ يا انساني حقن جي دستاويزي انداز مطابق وڌيڪ سنواري به سگهان ٿو.

¹ Death Certificate Zakir Hussain alias Shan S/O Mohammad Ibrahim Dahar, 1 January 2014.

¹ Death Certificate Zakir Hussain alias Shan S/O Mohammad Ibrahim Dahar, 1 January 2014.

¹ Postmortem Shan Dahar, submitted on 7 January 2014.

3

سرکاري جاچ

هن باب ۾ اسان سڀ کان پهرين سرڪاري جاچ ڪندڙ اختيارين طرفان پيش ڪيل قتل جي روداد بيان ڪنداسين. ان سان گڏ انهن اهم قدامت جو مختصر ذڪر ڪنداسين، جيڪي اختيارين، شان ڏهر جي خاندان ۽ صحافتي آزادي لاءِ ڪم ڪندڙ سول سوسائٽي تنظيم (CSOs) طرفان 2023 جي آخر ۾ اسان جي جاچ شروع ٿيڻ تائين ڪنيا ويا.

الف. قتل جي سرڪاري جاچ

شان ڏهر جي پيڻ جي مڙس رياض حسين، قتل کان فوراً پوءِ 2 جنوري 2014ع تي شان ڏهر جي وفات بابت فرسٽ انفارميشن رپورٽ (ايف آءِ آر) داخل ڪرائي. ايف آءِ آر نمبر 01/2014 بتاريخ 2 جنوري 2014ع، پاڪستان پينل ڪوڊ (بي بي سي) جي دفعه 302 ۽ انسداد دهشتگردي ايڪٽ (اے ٽي اي) 1997 جي دفعه 7 تحت نامعلوم جوابدارن خلاف داخل ڪئي وئي.

شڪايت ڪندڙ ايف آءِ آر ۾ بيان ڪيو ته 1 جنوري 2014ع تي تقريباً صبح 1:00 وڳي کيس پنهنجي ڪزن ساجد علي پٺاڻ جو فون آيو، جنهن ٻڌايو ته شان کي گولي لڳي آهي ۽ کيس ترٽ لاڙڪاڻي جي اسپتال منتقل ڪيو ويو آهي. ايف آءِ آر ۾ رياض حسين جي بيان موجب، شان ڏهر ڪجهه دير لاءِ هوش ۾ آيو ۽ انهي مختصر وقت دوران هن ”زهري برادري“ کي پاڻ تي ٿيل حملي جو ذميوار قرار ڏنو. ايف آءِ آر باڊه ٿاڻي جي اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر (اے ايس آءِ) طرفان داخل ڪئي وئي، جنهن جي سڃاڻپ دستاويزن ۾ موجود نه آهي.

ساڳئي ڏينهن اسسٽنٽ سپرنٽنڊنٽ آف پوليس (اے ايس پي) ساجد ڪوڪر ”ٻان“ اخبار کي ٻڌايو ته ”قاتل کي جلد گرفتار ڪيو ويندو“، ڇاڪاڻ ته صحافي مرڻ کان اڳ پنهنجن ويجهن دوستن کي جوابدار جو نالو ٻڌائي ڇڏيو هو. هن وڌيڪ چيو ته مڃيندڙ قاتل مرحوم صحافي جي بيان موجب زهري (زهري) بروهي قبيلي سان تعلق رکندو هو.

2 جنوري 2014ع جي هفتي دوران، باڊه ٿاڻي جي سينيئر جاچ آفيسر (SIO) سيد عبدالڪريم شاه پين آفيسرن سان گڏ واقعي واري هنڌ تان رت سان ڀريل مٽي گڏ ڪري، استعمال ٿيل سگريٽ جي پيڪٽ ۾ وجهي سيل ڪئي ۽ ڪيميڪل ليبارٽري موڪلي. ان کان پوءِ ايس آءِ او شاه علائقي جي ڪيترن ”معزز ماڻهن“ سان ملاقاتون ڪيون ته جيئن جوابدارن جي ڳولا ۾ مدد ملي سگهي. آخر ۾ هن واقعي واري هنڌ جو خاڪو تيار ڪري کيس کيس فائيل جو حصو بڻائڻ جو حڪم ڏنو. بهرحال، اسان جي ٽيم کي مليل کيس فائيل ۾ نه رت آلود مٽي جي تجزيي جي رپورٽ شامل هئي ۽ نه ئي واقعي واري هنڌ جو خاڪو موجود هو.

4 جنوري 2014ع تي، ڏهر جي خاندان طرفان آزاد ۽ مضبوط جاچ لاءِ بار بار درخواستون ڏيڻ کان پوءِ، ڊپٽي انسپيڪٽر جنرل پوليس (ڊي آءِ جي) لاڙڪاڻه، اي ايس پي لاڙڪاڻه سٽي ساجد ڪوڪر، سب ڊويزنل پوليس آفيسر (ايس ڊي پي او) حيدري مهر علي جاگيراني، ايس ڊي پي او ڊوڪري ۽ اسٽيشن هائوس آفيسر (ايس ايج او) باڊه پوليس نور احمد مغيري تي مشتمل هڪ گڏيل جاچ ٽيم (JIT) ٺاهڻ جو حڪم ڏنو. انهي موقعي تي جے آءِ ٽي، ايس آءِ او شاه کان کيس پنهنجي حوالي ڪيو.

¹ Under Section 154 Code of Criminal Procedure, 1898.

¹ The First Information Report 01/2014 u/s/302 rw 6/7 Anti-Terrorism Act (ATA) 1997.

¹ First Information Report FIR No. 01/2014 u/s 302 PPC, 6/7 Anti-Terrorism Act PS Badeh, District Larkana.

¹ First Information Report FIR No. 01/2014 u/s 302 PPC, 6/7 Anti-Terrorism Act PS Badeh, District Larkana.

¹ Dawn (2 January 2014). Senior journalist shot dead in Larkana. <https://www.dawn.com/news/1077860/senior-journalist-shot-dead-in-larkana>.

¹ Case Diary - 25 (64-1). Case Crime No. 01/2014, Offence U/s. 302 PPC., 6/7 ATA. Diary No. 1.

هڪ نامعلوم ميڊيڪو ليگل آفيسر، شان ڏهر جي جسم مان هڪ گولي هٿ ڪئي ۽ ان کي تجزيي لاءِ موڪليو. 17 جنوري 2014ع تي، فارنزڪ بويزن لارڙڪاڻه 16 جنوري 2014ع تي وصول ڪيل گولي جو تجزيو پيش ڪيو، جنهن مان معلوم ٿيو ته گولي “30 بور” (7.62 ملي ميٽر) هئي، جيڪا ڪنهن نامعلوم پستل مان فائر ڪئي وئي هئي.

قتل کان پوءِ شروعاتي هفتن ۾، 2 کان 20 جنوري 2014ع تائين، ڇاڇ ڪندڙن 9 ڪيس ڊائريون پيش ڪيون، جن ۾ هڪجهڙائي هئي. انهن ڊائرين ۾ بنيادي ڇاڇ ڪارروائين جهڙوڪ “معزز ماڻهن سان ملاقات” يا “جاسوسن سان ڳالهائڻ” جو ذڪر ڪيو ويو هو. پاڪستان ۾ اهڙو انداز عام آهي؛ اسان جي ڇاڇ ڪندڙن صحافي زبير مجاهد جي قتل واري ڪيس ۾ به ساڳيو طريقو ڏٺو هو.

4 فيبروري 2014ع تي “ڊان” رپورٽ ڪيو ته پوليس ڇهه مشتبہ ماڻهن کي گرفتار ڪيو آهي ۽ انهن وٽان 30 بور جا ٽي پستل (0.30 ڪيلبر / 7.62 ملي ميٽر) هٿ ڪيا آهن. انهن ڇهن ماڻهن جي سڃاڻپ نصرالله تونيو، ڪامران پٽي، سجاد پٽي، عامر ابڙو، ڪارو چنڻو ۽ غلام عباس پٽي طور ڪئي وئي. اختيارين موجب، اهي سڀ نئين سال جو جشن هوائي فائرنگ سان ملهائي رهيا هئا.

قتل کان ڪجهه مهينن اندر پوليس انهي محلي مان، جتي شان کي گولي لڳي هئي، ڪُل 20 نوجوانن کي حراست ۾ ورتو. اسان جي ٽيم گرفتار ٿيل ماڻهن جي صحيح تعداد جي تصديق نه ڪري سگهي، ڇاڪاڻ ته سڀني خلاف ڪيس داخل نه ڪيا ويا هئا. گرفتار ٿيندڙن ۾ فارميسي جو مالڪ ذوالفقار ڪلهوڙو ۽ سٽي بلاڪ هيلٿ فيسيلٽي جو سيڪيورٽي گارڊ منا قادر ڪانڌڙو به شامل هئا، جيڪو واقعي وقت شان جي سامهون بيٺو هو ۽ جنهن کي ذوالفقار ڪلهوڙي واحد اڪين ڏنل شاهد قرار ڏنو.

انهن سڀني گرفتارين جي باوجود، قتل کان پوءِ شروعاتي مهينن ۾ فوجداري ضابطه (سي آر پي سي) جي دفعه 164 تحت صرف ٽي بيان رڪارڊ ڪيا ويا.

ان کان پوءِ شاهدن، عدالتن، چارج شيٽ، ٻيهر ڇاڇ جي درخواستن، 2017 جي جے آءِ ٽي، ۽ 2018 ۾ نصرالله تونيو جي بري ٿيڻ سميت سڄي قانوني ڪارروائي جو تفصيلي ذڪر آهي، جنهن جو خلاصو اهو آهي ته ڇاڇ مڪمل ۽ غير جانبدار نه هئي، اهم شاهديون نظرانداز ڪيون ويون، ۽ قتل جي الزام کي بغير واضح سببن جي “حادثاتي هوائي فائرنگ” ۾ تبديل ڪيو ويو.

نامڪمل نتيجا

اختيارين طرفان پيش ڪيل سرڪاري ڪهاڻي ۾ اهو واضح نه ڪيو ويو ته شان ڏهر نئين سال جي موقعي تي اڌ رات جو فارميسي ۽ اسپتال ۾ ڇا ڪري رهيو هو، ۽ نه ئي اهو سمجهايو ويو ته پوءِ ڪيترن ڊاڪٽرن کي طبي غفلت سبب ڇو معطل ڪيو ويو. ان کان علاوه، سرڪاري ڇاڇ ۾ شان ڏهر جي صحافتي ڪم يا رپورٽنگ کي ڪڏهن به سندس قتل جي ممڪن سبب طور سنجيدگي سان

¹ Case Diary - 25 (64-1). Case Crime No. 01/2014, Offence U/s. 302 PPC., 6/7 ATA. Diary No. 3.

¹ Examination Report dated 17 January 2014. Forensic Division Larkana. Signed by Moazam Ali, Expert Firearms.

¹ Case Diary - 25 (64-1). Case Crime No. 01/2014, Offence U/s. 302 PPC., 6/7 ATA. Diary No. 1-10.

¹ A Safer World for the Truth (2021) Breaking the Silence: An Investigation into the Murder of Zubair Mujahid.

https://www.saferworldforthetruth.com/assets/ASWFTT_report02_7june2021.pdf.

¹ Dawn (2 February 2014). Journalist's killer yet to be named by police.

¹ Interview Zulfiqar Kalhoro, September 2024.

نه ڏٺو ويو، نه ئي کيس ملندڙ ڌمڪين جي جاچ ڪئي وئي، ۽ نه ئي اهڙن اهم ثبوتن جو تجزيو ڪيو ويو، جيڪي حقيقت کي ظاهر ڪري سگهن ها. نامڪمل جاچ کان پوءِ، اختيارين بغير وضاحت جي قتل جي الزام کي ٻين الزامن سان تبديل ڪري ڇڏيو. نتيجي طور اهو اڃا تائين واضح ناهي ته ڪڏهن ۽ ڇو اختيارين اهو نتيجو ڪيو ته شان ڏهر جي موت حادثاتي هوائي فائرنگ سبب ٿي، نه ته سوچي سمجهي ڪيل قتل هو. ايندڙ بابن ۾، اسان پنهنجي جاچ جي بنياد تي قتل جي واقعي کي ٻيهر ترتيب ڏينداسين ۽ سرڪاري جاچ ۾ موجود ڪيترين خامين کي واکو ڪنداسين.

¹ Interview Sajid Ali Pathan September 2024.

¹ Anti-Terrorism Court Order 7 February 2014 in response to application from ASP Sajjad Ali Khokhar of Hyderi, Larkana.

^{1 1} Interview with Legal Expert Aman Aftab.

4

فري پريس ان لميٽيڊ جي جاچ

ii. فري پريس آن لائين جون ڇاڇون

فري پريس آن لائين پاڪستان جي ڪيترن ئي تحقيقي صحافين ۽ قانوني، طبي ۽ فارنزڪ ماهرن سان گڏجي ڪم ڪيو، ته جيئن قتل جي حالتن ۽ واقعن بابت نئون حقيقتون سامهون آڻي سگهجن. اسان جي ڇاڇ درجنين عدالتي دستاويزن، پوليس رڪارڊ، دوستن، وارثن، ساٿين، ڪيس تي ڪمن ڪندڙ پوليس آفيسرن، اڳوڻن مشتبّه ماڻهن ۽ شاهدين جي بيانن تي ٻڌل آهي.

اسان شان ڏهر جي لپ ٽاپ، ڪيم ڪارڊر (ننڍو وڊيو ڪيمرو)، موبائيل فون ۽ اهو ڪوٽ، جيڪو هن گولي لڳڻ وقت پهرييل هو، جهڙن اهم ثبوتن تائين رسائي حاصل ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿياسين. انهن مان ڪنهن به شيءِ جو نه ته ڪڏهن تجزيو ڪيو ويو ۽ نه ئي انهن کي سرڪاري رڪارڊ جو حصو بڻايو ويو.

شان ڏهر جي ڊجيٽل اوزارن مان ڊيٽا ٻيهر حاصل ڪرڻ کان پوءِ، اسان قتل واري رات سندس حرڪتن بابت تفصيلي ڄاڻ حاصل ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي وياسين. قتل کان اڳ جي لمحن بابت هيٺ ڏنل واقعي جي ٻيهر ترتيب (تشڪيل نو)، شان ڏهر جي پنهنجي ڊجيٽل اوزارن مان حاصل ٿيل وڊيو ۽ فوٽوگرافي ثبوتن تي ٻڌل آهي، جنهن ۾ شاهدين جا انٽرويو ۽ ڇاڇ ڪندڙ اختيارين سان ٿيل ڳالهه ٻولهه پڻ شامل آهي.

الف. اسان جي ڇاڇ جي بنياد تي قتل جي ٻيهر ترتيب

اختيارين موجب، شان ڏهر قتل واري رات نور فارميسي ۾ موجود هو، جيڪا باڊه ٽائون جي وچ ۾ واقع هڪ مقامي هيلٿ ڪلينڪ، جنهن کي ”سٽي بلاڪ“ چيو ويندو آهي، جي سامهون واقع آهي. فري پريس آن لائين (FPU) پاران حاصل ڪيل وڊيو فوٽيج، جيڪا پاڻ شان ڏهر فلمائي هئي، ظاهر ڪري ٿي ته شان ڏهر واقعي انهي وقت انهي جاءِ تي موجود هو. هو سٽي بلاڪ جي اندر ۽ نور فارميسي جي سامهون وارين گهٽين جي وڊيو رڪارڊنگ ڪري رهيو هو.

سٽي بلاڪ جي اندر فلمبندي دوران، هڪ عورت کي ويم (زچگي) جي حالت ۾ ڏسي ۽ ٻڌي سگهجي ٿو. ڪيتريون عورت ڊاڪٽرن يا نرسون ۽ هڪ مرد سيڪيورٽي گارڊ شان ڏهر کي اسپتال اندر وڌيڪ فلمبندي ڪرڻ کان روڪڻ جي ڪوشش ڪن ٿا، پر ان جي باوجود، شان ڏهر اسپتال اندر ڪيترين شين جي وڊيو ٺاهڻ ۾ ڪامياب ٿي وڃي ٿو، جهڙوڪ عملي جو رجسٽر (جتي عملي جا ميمبر پنهنجي شفٽ دوران اچڻ ۽ وڃڻ جو اندراج ڪن ٿا)، دوائن سان ڀريل الماري، ۽ دوائن جي فهرست سميت انهن جي ميعاد ختم ٿيڻ جون تاريخون. عملي مان هڪ عورت ڊاڪٽر غصي ۾ شان ڏهر کي فلمبندي بند ڪرڻ لاءِ چوندي فون تي ڪنهن کي ڪال ڪندي نظر اچي ٿي. سيڪيورٽي گارڊ، جنهن جي سڃاڻپ منا قادر ڪانڌڙو طور ٿي آهي، شان ڏهر کي ٻاهر وڃڻ جو اشارو ڪري ٿو. جڏهن شان ڏهر عمارت کان ٻاهر صحن مان گهٽين ڏانهن نڪري ٿو ته اتي گهرو اندهيرو آهي، ۽ رات جي سنائي ۾ زور دار ڌماڪن جا آواز ٻڌڻ ۾ اچن ٿا. مختلف ذريعن اسان جي ٽيم کي ٻڌايو ته اهي گولين ۽ آتشبازي جا آواز هئا، جيڪي پاڪستان ۾ نئين سال جي آمد جي خوشي ۾ هڪ عام روايت سمجهي وينديون آهن. شان ڏهر ٻيهر سيڪيورٽي گارڊ جي وڊيو ٺاهي ٿو ۽ ان کان پوءِ پنهنجي توجهه ايمبولينس ڏانهن ڪري ٿو.

ظاهري طور لڳي ٿو ته اهي ايمبولينسون ”انٽيگريٽيڊ هيلٿ سسٽم اسٽرينٽنگ الانس (IHSAS)“ نالي تنظيم طرفان، ناروي ۽ سنڌ حڪومت جي تعاون سان، سٽي بلاڪ کي عطيو ڪيون ويون هيون. هيٺ اسين هن عطئي ۽ شان ڏهر جي معاملي ۾ ان جي ممڪن ڪردار بابت تفصيلي بحث ڪنداسين.

ڏهر سٽي بلاڪ جي سامهون نور فارميسي مان دوائون خريد ڪندي به وڊيو رڪارڊ ڪري ٿو ۽ ساڳي وقت ان جي مالڪ جي به وڊيو ٺاهي ٿو، جنهن جي سڃاڻپ پوءِ ذوالفقار ڪلهوڙو (جنهن کي ڪڏهن ڪڏهن ذوالفقار پٽي به چيو ويندو آهي) طور ٿي. اسان کي ڏنل انٽرويو ۾ ذوالفقار ٻڌايو ته ڏهر سٽي بلاڪ ۾ درد زچگي ۾ مبتلا هڪ مريض عورت جي مدد ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. اسان وٽ موجود فوٽيج ۾ ڏهر کي ڇهه قسمن جون دوائون خريد ڪندي ڏسي سگهجي ٿو. ڏنل دوائن مان هڪ سنٽو سين (Syntocin) آهي، جيڪا درد زچگي شروع ڪرائڻ لاءِ استعمال ٿيندي آهي. ٻي دوا نوٽروپيل (Nootropil / Piracetam) آهي، جيڪا اڪثر fetal distress جي معاملن ۾ استعمال ڪئي ويندي آهي، پر ان جي افاديت ثابت ڪرڻ لاءِ ڪافي سائنسي شاهديون موجود ناهن. هي ڳالهه ڪلهوڙي جي بيان جي هڪ حصي جي تصديق ڪري ٿي. وڊيو فوٽيج جو اسڪرين گريپ، جنهن ۾ شان ڏهر کي دوائون خريد ڪندي ڏسي سگهجي ٿو. تصوير ۾ نظر ايندڙ چاٻيون ۽ هٿ فارميسي جي مالڪ ذوالفقار ڪلهوڙو جا آهن، جنهن شان لاءِ دڪان کوليو هو. **ماخذ:** فائل، جيڪا شان ڏهر جي بجليٽ اوزارن مان حاصل ڪئي وئي.

ٻاڊه هيلٿ سينٽر، جيڪو ان وقت ”سٽي بلاڪ“ جي نالي سان سڃاتو ويندو هو، جي انچارج ڊاڪٽر عبدالغفار ڪانڌڙو ٻڌايو ته کيس شان ڏهر طرفان فون آيو هو، جنهن ۾ ٻڌايو ويو هو ته سٽي بلاڪ ۾ مريض کي گهريل طبي امداد فراهم نه ٿي رهي آهي. فارميسي جي مالڪ ڪلهوڙي کي چڱيءَ ريت ياد آهي ته شان ڏهر جي هڪ ڪال کيس رات 11:50 وڳي پڻ آئي هئي، جنهن ۾ شان ڏهر مريض لاءِ دوائون گهريون هيون.

ڪلهوڙو عام طور شام 7 وڳي پنهنجي دڪان بند ڪندو آهي، پر هن ٻڌايو ته هو ”دڪان تي آيو، شان ڏهر کي دوائون ڏنيون ۽ پوءِ هليو ويو.“ تقريباً رات 12:25 وڳي، شان ڏهر ٻيهر کيس فون ڪيو ۽ واپس اچڻ لاءِ چيو، ڇاڪاڻ ته کين وڌيڪ دوائن جي ضرورت هئي.

دوائون ملڻ کان پوءِ، شان ڏهر ڪيلڪوليٽر تي زوم ڪري دوائن جون قيمتون ڏيکاري ٿو. (وڊيو ۾) ڏسي سگهجي ٿو ته ڏهر ڪائونٽر تي بيهي دوائون خريد ڪري رهيو آهي، ۽ ساڳي وقت اها چاٻي به نظر اچي ٿي، جيڪا ڪلهوڙي رات دير سان فارميسي جو تالو کولڻ لاءِ استعمال ڪئي هئي.

ذوالفقار پٽي اسان جي ٽيم کي ٻڌايو ته شان ڏهر پنهنجي ساڄي گهٽي سان فارميسي جي ڪائونٽر تي ٽيڪ ڏئي بيٺل هو، جڏهن ته سندس پُٽ ننڍڙي گهٽيءَ ڏانهن هئي. هن جو منهن مکيه سڙڪ ڏانهن هو، جنهن جي کاٻي پاسي سٽي بلاڪ واقع هو. ڪلهوڙي ٻڌايو ته هن اوچتو شان ڏهر کي زمين تي ڪري پوندي ڏٺو، پوءِ هو وٽس پهتو ۽ سٽي بلاڪ جي چوڪيدار منا قادر ڪانڌڙو، جيڪو هن واقعي جو هڪ اکين ڏٺو شاهد آهي ۽ ڪجهه فوٽيجز ۾ پڻ نظر اچي ٿو، جي مدد سان کيس اٿارٽ جي ڪوشش ڪئي.

هڪ وڊيو ۾ چوڪيدار شان ڏهر کي سٽي بلاڪ کان ٻاهر ڪڍڻ جي ڪوشش ڪندي نظر اچي ٿو. جڏهن هو شان ڏهر کي ٿورو مٿي ڪٽڻ ۾ ڪامياب ٿيا ته انهن زمين تي رت ڏٺو، جتي هو لپٽو پيو هو. پوءِ هو شان ڏهر کي سٽي بلاڪ اسپتال ڪٿي ويا، جتي ذوالفقار موجب هن فوري طور ڊاڪٽر عبدالغفار ڪانڌڙو کي فون ڪيو.

جنهن هنڌ تي ڏهر (پنيرو ٻيٺو) هو اُتان فائر ٿيڻ واري هنڌ ڏانهن ڏسجندڙ منظر. اختيارين جي پهرين اندازي مطابق، گولي بجلي واري لڳل ڪمپي کان اڳيان پاسي ڏانهن آئي، جيڪو پري نظر اچي ٿو،

هي تصوير پوليس مطابق فائر ٿيڻ واري هنڌ جي پوزيشن تان ڪڍي وئي آهي، اُن هنڌ ڏانهن ڏسندي جتي شان ڏهر ٿوري فاصلي تي اچي رنگ جي ڪار وٽ ٻيٺو هو. ذريعو: ذاتي آرڪائيو.

ذوالفقار ڪلهوڙو پنهنجي فارميسي ۾ موجود - چيو وڃي ٿو ته ڏهر دوڪان جي ساڄي پاسي، لوهي دروازي جي ڇت هيٺان ٻيٺو هو، سندس ساڄي پاسي وارو جسم ديوار ڏانهن، ۽ ساڄي ٿوٺ ذريعي ڪائونٽر تي سهارو ڏنل هو، جڏهن ته سندس ڪاٻو پاسو سٽي بلاڪ ڏانهن هئو (جيڪو فارميسي جي اُٺي پاسي آهي) ذريعو

شروعاتي طور کيس جي ڇاڇ ڪندڙ انويسٽيگيشن آفيسر (IO) مرتضيٰ ڪلهوڙو اسان جي ٽيم کي ٻڌايو ته شان ڏهر کي لڳندڙ گولي لڳ ڀڳ 50 کان 60 ميٽر پريءَ کان فائر ڪئي وئي هئي. جڏهن ته پوسٽ مارٽم رپورٽ، چارج شيٽ ۽ گولي جي فارنزڪ تجزيي مطابق، شان ڏهر کي جيڪا گولي لڳي هئي، اها 9.62 ايم ايم جي گولي هئي، جيڪا ٽي ٽي پسنٽل مان فائر ڪئي وئي هئي. اها گولي شان ڏهر جي مٿان موجود ديوار سان ٽڪرائڻ کان پوءِ واپس موٽي، سندن پُٺ جي کاٻي پاسي لڳي، جنهن سبب سندن تلي (spleen) ڦاٽي پئي. آءِ او ڪلهوڙي اهو به نوٽ ڪيو ته گولي جو زاويو (trajectory) ان ڪري تبديل ٿي ويو، جو اها شان ڏهر جي مٿان هڪ ديوار سان ٽڪرائي هئي. هن وڌيڪ چيو ته ٽڪرائڻ کان اڳ ئي گولي جي رفتار ڪافي حد تائين گهٽجي چڪي هئي.

اسان وٽ موجود وڊيو فوٽيج، واقعي واري هنڌ جي دوري، آءِ او مرتضيٰ ڪلهوڙو ۽ فارميسي جي مالڪ ذوالفقار ڪلهوڙو جي بيانن، پوسٽ مارٽم رپورٽ ۽ گولي جي فارنزڪ تجزيي جي بنياد تي، اسان واقعي واري هنڌ کي ٻيهر ترتيب ڏنو.

پوليس ڇاڇ ڪندڙن موجب، هي خاڪو فائرنگ جي ممڪن هنڌ ۽ شان ڏهر جي بيهڪ جي وچ ۾ فاصلي کي ظاهر ڪري ٿو. شان ان وقت مکيه سڙڪ ڏانهن منهن ڪري بيٺل هئا ۽ پنهنجي ساڄي ڪُهڻي جي سھاري جھڪيل هئا.

بزرگن: شپيس اينڊ شيڊرز

هي منظر ان هنڌ تان ورتل آهي، جتي شان ڏهر بيٺل هئا، ۽ سندن پُٺ فائرنگ جي ممڪن هنڌ ڏانهن هئي. اختيارين جي شروعاتي اندازي موجب، گولي تقريباً 50 کان 60 ميٽر پري، نظر ايندڙ بجلي جي ڪمپي کان اڳتي واري هنڌ تان فائر ڪئي وئي هئي.

ماخذ: ايف پي يو آر ڪائيو

هي تصوير فائرنگ ڪندڙ جي ممڪن هنڌ (پوليس موجب) تان ورتل آهي، جنهن ۾ پري سفيد گاڏي جي ويجهو اهو هنڌ ڏيکاريل آهي، جتي شان ڏهر بيٺل هئا.

ماخذ: ايف پي يو آر ڪائيو

ذوالفقار ڪلهوڙو پنهنجي فارميسي اندر موجود آهي. گولي لڳڻ وقت شان ڏهر دڪان جي ساڄي پاسي، لوهه جي گيٽ جي اوٽ ۾ بيٺل هئا. سندن ساڄو پاسو ديوار ڏانهن هو، هو پنهنجي ساڄي ڪُهڻي جي سھاري ڪائونٽر تي جھڪيل هئا، جڏهن ته سندن کاٻو رخ سٺي بلاڪ ڏانهن هو، جيڪو فارميسي جي سامهون واقع آهي.

ماخذ: ايف پي يو آر ڪائيو

ماخذ: ذاتي آرڪائيو

اختيارين طرفان موجود سڀني دستياب شاهدين کي نظر ۾ رکندي، اسان ڇاڇ ڪندڙ هن نتيجي تي پهتا آهن ته شان ڏهر جي موت بابت اختيارين جو بيان صحيح هجڻ جو امڪان تمام گهٽ آهي. شان ڏهر جو منهن مکيه سڙڪ ڏانهن هو، جڏهن ته هو فارميسي جي ڪڙڪي وٽ پنهنجي ساڄي ڪُهڻي سان ڪائونٽر تي ٽيڪ ڏئي بيٺل هئا. سندن پُٺ جو کاٻو پاسو (جتان گولي داخل ٿي هئي) سٺي بلاڪ جي داخلي دروازي ڏانهن هو.

اختيارين جو چوڻ آهي ته گولي شان ڏهر کي ڪاٻي پاسي لڳڻ کان اڳ مٿان ٽڪرائي واپس آئي. جيڪڏهن اهو مفروضو مڃي به وڃي، ته لڳ ڀڳ 60 ميٽر پريءَ کان فائر ڪيل پسٽل جي هڪ گولي لاءِ، فائرنگ جي هنڌ ۽ شان ڏهر جي بيهڪ جي وچ ۾ بجلي جي گمپي کان بچندي، شان ڏهر جي بلڪل مٿان موجود ديوار سان ٽڪرائي واپس موٽڻ، لوهه جي ٻن سٽرن کي مس (miss) ڪرڻ ۽ پوءِ سندن ڪاٻي پاسي لڳڻ ته سندن ڪاٻي پاسي واري ديوار جي ٻئي پاسي کان گولي اچڻ جو چيو وڃي ٿو—اسان جي جاچ موجب، اهڙو سرڪاري موقف انتهائي حد تائين ناممڪن بڻجي وڃي ٿو.

ب. طبي غفلت ڊهر جي موت جو سبب بڻجي وئي.

ڊاڪٽر ڪانٽڙو اسان جي ٽيم کي ٻڌايو ته انهن کي ياد آهي ته صبح ساڍي 12 وڳي سٽي بلاڪ جي عملي طرفان ڪال موصول ٿي هئي، جنهن ۾ ٻڌايو ويو ته شان کي گولي لڳي آهي ۽ هو اتي آندو ويو آهي. ڪانٽڙو اسان جي تفتيش ڪندڙن کي ٻڌايو: "مان سٽي بلاڪ پهتس، 15 منٽن اندر انهن کي ابتدائي طبي امداد فراهم ڪئي ۽ تقريباً هڪ ڪلاڪ جي فاصلي تي لاڙڪاڻه جي چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج اسپتال (CMCH) ڏانهن روانو ڪيو. مان سٽي بلاڪ ۾ انهن جو علاج نٿو ڪري سگهان، جيڪو مان ڪري سگهيس اهو ڪيو، يعني زخم تي دٻاءُ وجهي انهن کي علاج لاءِ اسپتال موڪليو."

ڊاڪٽر ڪانٽڙو موجب، سٽي بلاڪ ۾ مقرر ايمبولينس شان کي CMCH لاڙڪاڻه پهچايو. ڊاڪٽر ڪانٽڙو چيو: "ان وقت انهن سان ٻه يا ٽي ماڻهو پيا هئا، جن ۾ [فارميسي جو مالڪ] ذوالفقار پٽي به شامل هو."

شان ڊهر جو ڪزن ساجد علي پٺان پنهنجي گهر باڌه ۾ موجود هو جڏهن انهن کي هڪ نامعلوم نمبر تان ڪال آئي جنهن ۾ ٻڌايو ويو ته ڊهر کي گولي لڳي آهي. ساجد چيو: "مون پهرين ماڻهو کي نه سڃاتو جيڪو مون سان ڳالهه ڪئي، پر مون ٻئي ماڻهو کي سڃاتو، ۽ مون کي چيو ويو ته جلدي کان جلدي سٽي بلاڪ پهچو." ساجد پنهنجي ڀاءُ ماجد پٺان سان گڏ سٽي بلاڪ ڏانهن موٽيا.

ان گليءَ کان ڪجهه گز اڳ، جتي سٽي بلاڪ واقع آهي، ساجد اسان جي ٽيم کي ٻڌايو ته هو باڌه جي مرڪزي روڊ تي نيشنل بئنڪ آف پاڪستان جي سامهون بيٺل ايمبولينس وٽ پهتا. ساجد ٻڌايو: "ڊرائيور ظاهري طور نشي ۾ هو ۽ ٻئي ڊرائيور کي اٿڻو پيو."

ايمبولينس ۾ زخمي شان ۽ هڪ ٻيو صحافي موجود هو، جن کي انهن اقبال چنه جي نالي سان سڃاتو. ايمبولينس ۾ شان تقريباً بي هوش هئا. "هو ڳالهائڻ جي قابل نه هئا ۽ لڳاتار ڪڪڙي رهيا هئا"، ساجد ٻڌايو.

صبح جي ٻه وڳي ڊهر کي آخرڪار CMCH لاڙڪاڻه ۾ داخلا ڏني وئي. موت جي سرٽيفڪيٽ موجب، نائيٽ چيف ميڊيڪل آفيسر (CMO) ڊاڪٽر سجاد جلباني، ڊاڪٽر صفدر عباسي، سرجيڪل يونٽ II-جي پي جي ڊاڪٽر وڪرم، ڊاڪٽر علي گوهر چانڊيو، ڊاڪٽر عبدالغفور گاد، ڊاڪٽر وليد جلباني (M-Unit-II) ۽ ڪارڊيولاجي ڊپارٽمينٽ جا ڊاڪٽر اياز شاهاني ڊهر جو معائنو ڪيو ۽ انهن کي ابتدائي طبي امداد فراهم ڪئي.

پر ساجد چيو: "وڏي ڊاڪٽر، جيڪي ڊيوٽي تي هجڻ گهرجن ها، موجود نه هئا." ڊهر جي بالڪيٽي جا دوست غلام علي پڻ ڊاڪٽرن جي روئي تي شڪ ظاهر ڪيو ۽ چيو ته ڊيوٽي تي موجود ڊاڪٽر نشي ۾ هئا ڇو ته اها نئين سال جي شام هئي.

ساجد پٺان چيو ته ائينڊنٽس ڊهر کي رت ڏيڻ سان رت جي ڪمي پوري ڪئي، پر ان کان سواءِ گهڻو ڪجهه نه ڪيو ويو. وقار سمو، جيڪو ڪيترن ڪلاڪن تائين اسپتال ۾ موجود هو، ٻڌايو ته ڊاڪٽرن انهن کي يقين ڏياريو ته ڊهر کي ڪو خطرو ناهي، ۽ اهي آپريشن کان پهريان رت جي دٻاءُ نارمل ٿيڻ جو انتظار ڪري رهيا هئا ته جيئن جسم مان گولي ڪڍي سگهجي. حقيقت ۾ ڊهر کي CMCH لاڙڪاڻه ۾ ست ڪلاڪن کان وڌيڪ عرصي تائين بي ڪنڀار ڇڏيو ويو، ۽ صبح 9:30 وڳي زخم کي برداشت نه ڪندي فوت ٿي ويا.

تفتيشي آفيسر ڪلهوڙو اسان جي ٽيم کي زور ڏيندي ٻڌايو ته جيڪڏهن ڊهر جو مناسب علاج ڪيو وڃي ها ۽ انهن جو رت جو نظام ٺيڪ ڪيو وڃي ها ته انهن جي موت نه ٿيندي.

اسان جي ٽيم ڪراچي جي چيف پوليس سرجن (ميڊيڪل ليگل آفيسر) ڊاڪٽر سميه طارق سيد سان ڳالهه ڪئي ۽ پوسٽ مارٽم رپورٽ ۽ شان ڊهر جي موت بابت ماهر راءِ طلب ڪئي. ڊاڪٽر سيد انهن دستاويزن مان جيڪي اسان سان شيئر ڪيا ويا، اهو نتيجو ڪڍيو ته "انهن جي موت گولي لڳڻ سبب نه پر طبي غفلت سبب واقع ٿي".

ڊهر جي موت کان چار مهينا پوءِ، مئي 2014 ۾، سنڌ جي چيف سيڪريٽري سجاد سليم ٿيٽيانه پڻ سينئر ميڊيڪل آفيسرن کي معطل ڪيو، جن ۾ باڏهه ڏيهي صحت مرڪز جي انچارج ڊاڪٽر عبدالغفار ڪانڌڙو ۽ لاڙڪاڻه جي چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج اسپتال جي سينئر ميڊيڪل آفيسر ڊاڪٽر علي گوهر چانڊيو شامل هئا. ٻئي کي غفلت جو مرتڪب قرار ڏنو ويو، پر ان جي باوجود حڪام طرفان وڌيڪ تفتيش نه ڪئي وئي.

5

تحقيق ۾ خاميون غفلت جو ثبوت ڏين ٿيون

پنهنجي تحقيقات جي بنياد تي، اسان کي پاڪستاني تفتيشي اختيارين پاران پيش ڪيل سرڪاري ڪهاڻي ۾ ڪيترائي نقائص نظر آيا آهن. تحقيق کان معلوم ٿئي ٿو ته تفتيشي عمل دوران سنگين غلطيون ڪيون ويون. اهي نقائص محدود تفتيشي صلاحيت ۽ اختيارين پاران جرم کي حل ڪرڻ لاءِ سياسي عزم جي ڪوٽ جو نتيجو آهن. خلاصو اهو آهي ته پوليس جا تفتيشي آفيسر شواهد گڏ ڪرڻ ۽ انهن جي هيٺلنگ دوران غفلت برتي، جنهن سبب شواهد اڻ مڪمل رهيا؛ مشتبہ فردن ۽ شاهدين کي هيٺل ڪرڻ ۾ مناسب طريقا ۽ قانوني ضابطن تي عمل نه ڪيو ويو؛ ۽ اها تحقيق ڪرڻ ۾ ناڪام رهيا ته ٻاهر جو قتل سندس صحافتي ڪم سبب ٿي سگهي ٿو. اهي نقائص شان ٻاهر جي معاملي ۾ ڪيل تحقيقات تي سنگين شڪ پيدا ڪن ٿا.

الف. پوليس شواهد گڏ ڪرڻ ۽ هيٺلنگ دوران غفلت:

تحقيق دوران اختيارين چين آف ڪسٽڊي جي خلاف ورزي ڪئي ۽ شواهد کي نظرانداز ڪيو. تفتيشي اختيارين ٻاهر جي ڊجيٽل آلات جي ڇان بين نه ڪئي، ٻاهر جو قتل رات پائي ويل ڪوٽ (جيڪٽ) جو فارنزڪ تجزيو نه ڪيو، جاءِ وقوعه مان گولين جا خول حاصل نه ڪيا، شواهد کي صحيح طريقي سان هيٺل نه ڪيو، ۽ جڏهن ته ٻاهر زنده هئا، ان نو ڪلاڪن دوران انهن جو انٽرويو نه ڪيو. آخرڪار، پوسٽ مارٽم رپورٽ جي ماهرانه تجزيي مان معلوم ٿيو ته ٻاهر جي موت چوٽ سبب نه پر طبي غفلت سبب ٿي.

پهريون، پوليس جي ڪيس ڊائري ۾ ڪا به ڄاڻ موجود ناهي ته ٻاهر جي ڊجيٽل آلات (ليپ ٽاپ، ڪيم ڪارڊر، فون) جو فارنزڪ تجزيو ڪيو ويو. جڏهن ته قتل وقت اهي آلات موجود هئا. فوزيه موجب، ۽ هڪ فرينزڪ تجزيه ڪار جي تصديق مطابق، سڀئي دستاويز ليپ ٽاپ مان حذف ڪيا ويا هئا. فوزيه ٻڌايو ته ٻاهر جي ليپ ٽاپ ۾ اهي سڀ معلومات موجود هيون، جيڪي ڏيکارين ٿيون ته هو عطيا ڪيل دوائن جي فنڊ جي غبن بابت خبر تي ڪم ڪري رهيا هئا.

تحقيقي آفيسر مرتضيٰ ڪلهوڙو اسان جي تفتيشي ٽيم کي اعتراف ڪيو ته هن ۽ سندس عملي ڪڏهن به ٻاهر جو ليپ ٽاپ نه ڏٺو ۽ نه ئي ڪيم ڪارڊر جو تجزيو ڪيو.

اسان جي ٽيم پاران تجزيو ڪيل ٻاهر جا ذاتي ڊجيٽل آلات، ماخذ FPU: آرڪائيو

ٻيو اهو آهي ته گولي لڳڻ وقت شان ٻاهر جيڪو ڪوٽ پائي رهيو هو، ان جو ڪڏهن به ڪنهن فارنزڪ ماهر پاران تجزيو نه ڪيو ويو. پوسٽ مارٽم رپورٽ موجب، گولي لڳڻ وقت ٻاهر ڪوٽ پائي رهيو هو. جيڪٽ ۾ گولي جا سوراخ شوٽر جي فاصلي ۽ گولي جي زاويي بابت معلومات ڏئي سگهن ٿا. جڏهن اسان جي تفتيشي ٽيم تفتيشي آفيسر مرتضيٰ ڪلهوڙو کان ڪوٽ بابت پڇيو، ته هن چيو ته هو ڪوٽ بابت ڄاڻن ٿا، پر اهل خانه ڪوٽ انهن کي نه ڏنو، جڏهن ته اهل خانه ان ڳالهه کان انڪار ڪن ٿا. فوزيه ۽ رياض اهو ڪوٽ هڪ اعليٰ پوليس آفيسر کي ماهرانه راءِ لاءِ ڏيکاريو، پر فوزيه موجب پوليس ان ڪوٽ کي بطور شهادت شامل نه ڪيو. فوزيه ٻڌايو ته ڪوٽ اڃا تائين انهن وٽ موجود آهي.

شان ٻاهر جو لباس جو هڪ حصو، جيڪو هن قتل جي رات پائي رهيو هو. پوليس طرفان ان لباس جي حصي جو ڪڏهن به تجزيو نه ڪيو ويو. ماخذ FPU: آرڪائيو

ٽيون اهو آهي ته جڏهن گولي لڳندڙ مريض کي اسپتال آندو ويندو آهي، ته عام طور تي پوليس فوراً تفتيش شروع ڪري ٿي. ٻاهر جي معاملي ۾، جڏهن انهن کي ٻاڊه کان اسپتال آندو ويو، ته ٽن پوليس آفيسرن آيو ۽ انهن جو نالو معلوم ڪيو، ڇو ته انهن کي اسٽريچر تي ايمرجنسي وارڊ ۾ وٺي وڃڻ جي ڪوشش ٿي رهي هئي. پوءِ اهي هلي ويا ۽ ان کان پوءِ ڪو به نه آيو. انهن ٽڪائيندڙ ڪلاڪن

دوران شان ڊهر ٿورڙي وقت لاءِ ڪيترائي ڀيرا جاڳيا ۽ مڃيا طور تي پنهنجن ويجهن ماڻهن کي ٻڌايو ته جڏهن انهن کي گولي ماري وئي، ته انهن "زهري" کي ڏٺو هو. تنهن هوندي، پوليس ان کي رڪارڊ ڪرڻ لاءِ موجود نه هئي، ۽ تفتيشي آفيسر مرتضيٰ ڪلهوڙو اسان جي ٽيم کي ٻڌايو ته پوليس جا تفتيشي آفيسر ان ڳالهه کان ئي ناواقف هئا ته سڀ کان پهريان شان ڊهر نالا ورتا هئا. قتل جي هڪ ڏينهن بعد، اسسٽنٽ سپرنٽنڊنٽ آف پوليس (ASP) ڪهوڪر ڊان (اخبار) کي ٻڌايو ته "قاتل کي جلد ئي گرفتار ڪيو ويندو، ڇو ته صحافي پنهنجي موت کان اڳ پنهنجي ويجهن دوستن جي سامهون پنهنجي دشمن جو نالو ظاهر ڪيو هو." هن چيو ته مرحوم صحافي جي لفظن موجب مشتبہ قاتل "زهري بروهي قبيلي سان تعلق رکي ٿو".

چوٿون اهو آهي ته حملي ۾ استعمال ٿيل پستول، گوليون ۽ لاڳاپيل شواهد جي تجزيي بابت سرڪاري ڪهاڻي ۾ ڪيترائي نقائص موجود آهن. مثال طور، ڊان (اخبار) موجب، پوليس پهريان دعويٰ ڪئي ته گولي 20 فوٽ جي فاصلي تي فائر ڪئي وئي، پوءِ 40 فوٽ ۽ آخر ۾ 250 فوٽ جي فاصلي تي تبديل ڪئي وئي. وڌيڪ، چارج شيٽ ۾ چيو ويو ته جاءِ وقوعه جو هڪ خاڪو ٺاهڻ جو حڪم ڏنو ويو، پر اسان جي ٽيم کي موجود ڪيترن ئي فائلن مان ڪنهن ۾ به اهو خاڪو موجود نه هو. تفتيشي آفيسر ڪلهوڙو موجب، پوليس پوري گلي جو معائنو ڪيو ۽ جتي شان ڊهر بيٺا هئا، ان مٿان گولي لڳڻ جو سوراخ مليو، پر فائلن ۾ هن اهم نقطي جو ذڪر موجود نه آهي.

ان کان علاوه، پوليس جاءِ وقوعه مان گولين جا خول برآمد ڪرڻ ۾ ناڪام رهي. اهو ٻين ڪيترن ئي غلطن جو نتيجو ٿي سگهي ٿو، يعني پوليس جاءِ وقوعه تي دير سان پهتي ۽ غلام علي موجب، پوليس جاءِ وقوعه کي محفوظ نه رکيو ۽ نه ئي گهڙيو ڪيو. هن حقيقت سبب ته پوليس جا تفتيشي آفيسر جاءِ وقوعه مان ڪو خول حاصل ڪرڻ ۾ ناڪام رهيا، اهو واضح ناهي ته پوليس واقعي ڪرائم سين جو مڪمل تجزيو ڪيو به يا نه. سڀ کي گڏ ڏٺو وڃي ته اهي نشانين جو جرمين جي منظرنامي جي تجزيي ۾ لاپرواهي ظاهر ڪن ٿيون، ۽ اهو ڏيکاري ٿو ته تفتيشي معيارن ۽ پروٽوڪول جي سنگين خلاف ورزي ٿي آهي.

پنجون اهو آهي ته اسان جي تفتيشي ٽيم پوسٽ مارٽم رپورٽ ۽ اضافي پوليس فائلون، ڪراچي پوليس سرجن (ڪراچي جي اعليٰ ميڊيڪل ليگل آفيسر) ڊاڪٽر سمياہ طارق سيد سان شيئر ڪيون ۽ شان ڊهر جي ڪيس بابت انهن جي ماهرانه راءِ وٺڻ لاءِ انٽرويو ڪيو. ڊاڪٽر سيد موجب، "انهن جي موت گولي لڳڻ سبب نه پر طبي غفلت سبب ٿي." ڊاڪٽر سيد چيو ته پوسٽ مارٽم رپورٽ ۾ اهم تفصيلن جي کوٽ آهي جيڪي زخم بابت بنيادي سوالن جا جواب ڏئي سگهن ها.

مثال طور، پوسٽ مارٽم ۾ ذڪر نه آهي:

- زخم جو سائز ۽ جڳهه جتان گولي جسم ۾ داخل ٿي.
- داخل ٿيڻ واري جاءِ تي ڪا به بارودي باقيات (gunpowder residue) موجود هئي يا نه.
- جسم ۾ گولي جو مقام (بعد ۾ فرانزڪ تجزيي موجب 0.30 بور گولي) جنهن جو پوسٽ مارٽم ۾ ڪو ذڪر نه آهي.
- اندروني رت جو وهڪرو ۽ ڪهڙي حد تائين اعضاء متاثر ٿيا.
- پوسٽ مارٽم جا تصويري رڪارڊ موجود نه آهن.
- ڊهر جي قتل واري رات پائي وئي جيڪٽ جو فارنزڪ تجزيو نه ڪيو ويو.

ڊاڪٽر سيد موجب پوسٽ مارٽم رپورٽ مان اهو اندازو لڳائڻ ناممڪن آهي ته گولي ڪهڙي فاصلي کان ۽ ڪهڙي سمت ۾ فائر ڪئي وئي.

آخرڪار، پوليس تفتيشي آفيسر شواهد کي مناسب طريقي سان محفوظ ڪرڻ ۾ ناڪام رهيا. حتيٰ ته خون آلود مٽي کي سگريٽ جي خالي پيڪ ۾ رکڻ جو عمل ڪيو، جيڪو تفتيشي پروٽوڪول جي

خلاف ورزي آهي. پوليس رولز 1934 مطابق شواهد کي محفوظ ڪرڻ ۽ فارنزڪ تجزيو لاءِ واضح ضابطا موجود آهن، جيڪي شان ڊهر جي معاملي ۾ عمل ۾ نه آيا، جنهن سبب اهم شواهد ضايع ٿي ويا يا صحيح تجزيو نه ٿي سگهيو.

(ب) مشتبه افراد ۽ گواهن جي سنڀال ۾ مناسب طريقه ڪار ۽ قانون تي عمل نه ٿيڻ:

پوليس تفتيشي آفيسر سڀني اهم گواهن جا انٽرويو ڪرڻ ۾ ناڪام رهيا، ڪجهه ماڻهن کي جهوٽي گواهي تي مجبور ڪيو ۽ رشوت جي لاءِ گرفتار ڪيو، جنهن سبب اهم گواهن سان ڪڏهن به جرح نه ٿي، جڏهن ته ٻه گواهن مجسٽرٽ سامهون بيان تبديل ڪيا.

مثال طور، سٽي بلاڪ جي رات جي ڊيوٽي تي مامور سيڪيورٽي گارڊ منا قادر ڪاندهڙو، جيڪو ڊهر جي موت جو شاهد هو، پوليس فائل ۾ ان جي تفتيش جو ڪو رڪارڊ موجود نه آهي. فوزيه حسين ۽ فارميٽسي جا مالڪ ذوالفقار ڪلهوڙو موجب، منا قادر گرفتار ڪيو ويو پر پوءِ ضمانت تي رليز ٿيو ۽ بعد ۾ ٻاڏه مان غائب ٿي ويو.

ٻيو اهم گواه، ذوالفقار ڪلهوڙو، فارميٽسي جو مالڪ، ڪجهه وقت لاءِ گرفتار ڪيو ويو، پر پوليس ان جو سرڪاري بيان رڪارڊ نه ڪيو.

پوليس گهٽ ۾ گهٽ ٻه اهم گواهن تي پنهنجي گواهي تبديل ڪرائڻ لاءِ دٻاءُ وڌايو. مثال طور، ساجد پٺان، جيڪو مجسٽرٽ سامهون بيان ڏنو، اسان جي ٽيم کي ٻڌايو ته واقعو وقت هو جڳهه تي موجود نه هو. جڏهن اسان ان تضاد بابت پڇيو ته هن چيو ته تفتيشي آفيسر مرتضيٰ ڪلهوڙو دٻاءُ وڌائي انهن کي بيان ڏيڻ تي مجبور ڪيو.

آخرڪار، پوليس ميڊيا سامهون اعلان ڪيو ته 4 فيبروري 2014 تي نصرالله تنڻو سميت ڪيترائي مشتبه گرفتار ڪيا. تنڻو کي گهٽ ۾ گهٽ 9 ڏينهن تائين ماوراءِ عدالت تحويل ۾ رکيو ويو. تفتيشي فارنزڪ تجزيي موجب، تنڻو جو پستول ڊهر جي جسم مان نڪتل گولي سان ميل نه کائي. ڪنهن به گواه تنڻو کي جاءِ وقوعه تي نه ڏٺو. 2018 ۾ تنڻو کي ڪافي شواهد نه هجڻ سبب بري ڪيو ويو.

(ج) تفتيشي آفيسر شاھ ڊهر جي صحافتي ڪم سبب قتل جي ممڪن محرڪن جي پيروي ۾ ناڪام:

پوليس تفتيشي آفيسر ڊهر جي موت جا ممڪن محرڪ نه ڳولي سگهيا، جڏهن ته ڊهر کي جعلي ۽ عطيو ڪيل دوا بابت رپورٽنگ سبب ڌمڪيون ڏنيون پيون ويون. تفتيش صرف حادثاتي فائرنگ جي امڪان تي محدود رهي، ان ۾ ثبوت نه هجڻ باوجود.

ڊهر جي صحافتي ڪم، خاص طور تي دوا جي بدعنواني تي ڪم، جي تفتيش نظرانداز ڪئي وئي. فوزيه ۽ رياض موجب، ڊهر "ادويات جي خبر" تي ڪم ڪري رهيا هئا، ۽ سٽي بلاڪ اسپتال جا ڪجهه ڊاڪٽر به ان معاملي ۾ شامل هئا.

تفتيشي آفيسر مرتضيٰ ڪلهوڙو اسان جي ٽيم کي ٻڌايو ته صحافتي ڪم ۽ طبي غفلت جي زاويي ۾ تحقيق نه ڪئي وئي. ڊهر جي قتل واري رات جي فوٽيج، ڊهر پاران تيار ڪيل، دوا جي ڪابينا، ميعاد ختم ٿيڻ واري تاريخ ۽ فارميٽسي جي وڊيو رڪارڊ ڏيکاري ٿي، جنهن ۾ ادويات جي خريداري ۽ قيمت شامل آهي.

آخري نتيجو اهو آهي ته تفتيشي آفيسر نه ته ڊهر جي صحافتي ڪم جا محرڪ ڳوليا ۽ نه ئي طبي غفلت جا پهلو، ۽ نه ئي شاھ ڊهر جي قتل سان لاڳاپيل مشتبه افراد جي تفتيش ڪئي وئي، جنهن سبب ڪيس ۾ اهم شواهد ۽ زاويي نظرانداز ٿيا.

6

نتیجہ ء مشاہدا

پاڪستاني صحافي شان ڊهر کي 1 جنوري 2014 جي رات قتل ڪيو ويو هو. تقريباً 11 سال گذرڻ باوجود به انهن جا قاتل آزاد گهمندا پهريان آهن ۽ (هن معاملي ۾) انصاف جا امڪان گهڻو ڪري ختم ٿي چڪا آهن.

ابتدائي طور تي تفتيشي اهلڪار قتل جي الزام جي تحقيق تي ڌيان ڏنو، پر ٻن مهينن بعد حتمي چارج شيٽ جمع ڪرائڻ کان اڳ ئي قتل ۽ دهشتگردي جي الزامن کي حادثاتي موت جي الزام ۾ تبديل ڪري ڇڏيو ويو. اڃان تائين واضح ناهي ته اهلڪار قتل جي الزام کي حادثاتي طور تي فائرنگ جي الزام سان ڇو ۽ ڪڏهن تبديل ڪيو. بعد ۾ اهلڪار اهو نتيجو ڪڍيو ته ڊهر جي موت نئين سال جي جشن دوران هوا ۾ فائرنگ جي هڪ حادثي سبب ٿي. اهو نتيجو نامڪمل تفتيش تي ٻڌل هو جيڪو پاڪستان ۽ بين الاقوامي سطح تي قتل جي تحقيقات جي اصولن ۽ طريقن سان مطابقت نه رکي ٿو.

پوليس ٽن ممڪن مجرمين جي نشاندهي ڪئي، جن مان هڪ کي 2018 ۾ نامڪمل شاهديون هجڻ سبب بري ڪري ڇڏيو ويو، ۽ ٻيا ٻه جيڪي شهر ۾ آزادانه گهمندا آهن، قتل کان پوءِ کان فرار آهن. جيستائين اهي فرار ٿيل گرفتار نه ٿين، ڪيس غير فعال رهندو. پاڪستان ۾ اهو هڪ عام رواج آهي، جتي غير فعال ڪيس صرف عوامي دٻاءُ جي نتيجي ۾ فعال ڪيا ويندا آهن.

سرڪاري ڪيس فائلن، شاهدي ڏيندڙن جي بيانن ۽ پوليس رڪارڊن جو مڪمل جائزو، ڪيس سان لاڳاپيل ماڻهن سان انٽرويو، پوسٽ مارٽم رپورٽ جي هڪ آزاد ماهر تجزيي ۽ شان ڊهر جي ڊجيٽل ڊوائيسز ۽ لباس جي تجزيي جي بنياد تي، هن رپورٽ ۾ سرڪاري تفتيش ۾ ڪيترائي نقص ۽ اهلڪار جي رپورٽن ۾ تضادات درج ڪيا ويا آهن. خلاصو اهو ته پوليس تفتيشي اهلڪار شواهد گڏ ڪرڻ ۽ هيٺل ڪرڻ دوران لاپرواهي برتي، جنهن جي نتيجي ۾ شواهد نامڪمل رهيا. انهن مشتبّه ماڻهن ۽ شاهدي ڏيندڙن کي هيٺل ڪرڻ ۾ مقرر طريقن ۽ قانونن تي عمل نه ڪيو ۽ اها به تفتيش ڪرڻ ۾ ناڪام رهيا ته ڊهر کي سندس ڪم جي ڪري نشانو بڻايو ويو هو.

اجتماعي طور تي ڏسجي ته تفتيش ۾ موجود ڪيترائي نقص اهلڪار جي لاپرواهي کي ظاهر ڪن ٿا. جيڪڏهن مقرر ڪيل تفتيشي پروٽوڪول ۽ طريقن تي عمل ڪيو وڃي ها، ته شان ڊهر جو قتل حل ٿي سگهي ها. ڊهر جي لواحقين کي انصاف مهيا ڪرڻ ۽ يقيني بڻائڻ لاءِ ته تفتيش ۾ شامل انتظامي ۽ تفتيشي اهلڪار پنهنجي نااهلي جا جوابدار بڻجن، جيئن مستقبل جي ڪيسن ۾ اهڙيون غلطيون نه ورججن.

هن سلسلي ۾ اسان جون سفارشون هي آهن:

سندھ پوليس جي اعليٰ اهلڪار ۽ تفتيشي اهلڪار لاءِ:

- ڪيس جي ٻيهر شفاف ۽ غير جانبدار تفتيش ڪئي وڃي، بشمول:
 - فرار ٿيل ملزمان جي تلاش ۽ گرفتاري لاءِ فوري ۽ مضبوط قدم کنيا وڃن. هن مقصد لاءِ انٽيليجنس يونٽ جي مدد سان ڇاپا ماري، تفتيش کي موثر بڻائڻ لاءِ پوليس جي ٻين شعبن سان رابطي کي مضبوط ڪيو وڃي، آءِ جي پوليس جي سربراهي ۾ ڊي آءِ جي جي عهدي جو اهلڪار تفتيش جي نگراني ڪري ۽ تفتيشي ٽيم کي هر قسم جا وسيلو مهيا ڪيا وڃن. فرار ٿيل ماڻهن جي تفصيل قومي ڪرائم ڊيٽابيس ۾ شامل ڪئي وڃي

۽ انهن جي گرفتاري کي يقيني بڻائڻ لاءِ الرٿ جاري ڪيا وڃن، ۽ موجود رڪارڊ مان فرار ٿيل ملزمان جو ڪرمنل رڪارڊ حاصل ڪيو وڃي. شان ڊهر جو ڪيس بغير فرار ملزمان جي گرفتاري ۽ تفتيش جي موثر طور تي ٻيهر نه کوليو وڃي؛

- شان ڊهر جي قتل جا اهم ترين شاهدي ڏيندڙ منا قادر ڪانڊڙن کي ڳولهي تفتيش ڪئي وڃي. اسان جي تحقيق موجب هو هاڻي ڪراچي ۾ رهائش پذير آهي.
- قتل جي وقت شان ڊهر جي جسم تي موجود ڪپڙن بشمول جيڪٽ جو غير جانبدار اداري کان فارنزڪ تجزيي ڪرائي، اهو معلوم ڪيو وڃي ته گولي ڪهڙي فاصلي ۽ زاويي سان جسم ۾ داخل ٿي؛

سياسي پارٽين لاءِ:

- پاڪستان جي سول سوسائٽي 'سيف جرنلزم' پليٽ فارم قائم ڪيو، جنهن جو مقصد شان ڊهر ۽ اهڙن درجن ڪيسن ۾ بااثر ملزمان کي قانون جي گرفت ۾ آڻڻ آهي. وفاقي حڪومت اصولي طور تي قتل جي ڪيسن ۾ استثنا ختم ڪرڻ لاءِ 'سيف جرنلزم' سان تعاون تي راضي آهي. حڪومت تي زور آهي ته هو جلدي قدم کڻي، ۽ گڏيل ايڪشن ڪميٽي قائم ڪرڻ لاءِ مفاہمت جي يادداشت تي دستخط ڪري. تجويز ڪيل ڪميٽي صحافين جي قتل جي ڪيسن ۾ پوليس تفتيش ۽ عدالتي عمل جي شفافيت کي يقيني بڻائيندي.

وفاقي ۽ صوبائي داخلا کاتي لاءِ:

- 'سيف جرنلزم' سان گڏجي صحافين جي قتل جي ڪيسن لاءِ خاص تفتيشي پروٽوڪول تيار ڪيو وڃي، جنهن ۾ شامل هجن:
- ابتدائي تحقيق هڪ خاص تفتيشي يونٽ يا گهٽ ۾ گهٽ ايس پي جي عهدي جي اهلڪار ذريعي ڪئي وڃي؛
- مقتول جي صحافتي ڪم جي محرڪن جو جائزو وٺڻ لاءِ هدايتون تيار ڪيون وڃن؛
- هر واقعي ۾، مقام کان قطع نظر، ڪرائم سين جي معائني لاءِ جديد اوزارن سان ليس فارنزڪ ٽيم جي موجودگي کي يقيني بڻايو وڃي؛
- فارنزڪ تجزيي مڪمل ٿيڻ تائين جائے وقوعه محفوظ ڪيو وڃي؛
- اهڙن اهلڪار جي احتساب لاءِ قدم کنيا وڃن جيڪي حادثاتي يا جان بوجھ ڪري شواهد کي ڪمزور ڪن ٿا ۽ شاهدي ڏيندڙن يا مشتبھ ماڻهن کي غلط استعمال ڪن ٿا؛
- آزاد فريڪ، جهڙوڪ 'سيف جرنلزم' ذريعي، ٽئين فريڪ جي جانچ جي اجازت ڏني وڃي؛

بين الاقوامي برادري لاءِ:

- صحافين جي تحفظ لاءِ پاڪستاني قدامت جي حمايت جاري رکي. خصوصاً عالمي برادري 'سيف جرنلزم' کي موثر ۽ ڪامياب بڻائڻ جي حمايت ڪري. 'سيف جرنلزم' صحافين، قانوني ۽ سياسي ماهرن سميت سول سوسائٽي جي گڏيل ڪوشش آهي، جنهن جو مقصد پاڪستان ۾ صحافين جي قتل جي ڪيسن ۾ بااثر ملزمان جي استثنا جي روايت کي منهن ڏيڻ آهي.

سندھ ڪميشن فار دي پروٽيڪشن آف جرنلسٽس ۽ بين ميڊيا پريڪٽشنرز، ۽ فيڊرل ڪميشن فار دي پروٽيڪشن آف جرنلسٽس اينڊ پروفیشنلز لاءِ:

- پروٽيڪشن آف جرنلسٽس اينڊ ميڊيا پروفیشنلز ايڪٽ 2021 جي نفاذ ۽ ان تي عمل درآمد لاءِ سول سوسائٽي ۽ اسٽيڪ هولڊرز سان گڏجي گڏيل ايڪشن ڪميٽي قائم ڪرڻ جي تجويز تي عمل ڪريو؛
- شان ڊهر جي قتل جي ٻيهر تفتيش جو حڪم جاري ڪيو وڃي، فرار ٿيل ملزمان کي گرفتار ڪيو وڃي ۽ سڃاڻپ ٿيل شاهدي ڏيندڙن کي تفتيش جي دائري ۾ آندو وڃي.

A Safer World For The Truth